

ԲԱԶՄԱՁԵՒ ԳՐՈՒՈՂ ԲԱՌԵՐ (Ա – Ծ)¹

ԱՐՄԵՆԱԿ ԵՂԻԱՅԵԱՆ
armenag@gmail.com

Բառերու ուղղագրական բազմաձեւութիւնը շատ հին երեւոյթ է հայերէնի մէջ, եւ անկէ մեծաթիւ օրինակներ կը հայթայթէ մեզի մեր մատենագրութիւնը: Այսպիսիներուն մէկ մասը կայունացաւ ժամանակին հետ, շատ ուրիշներ սակայն կը գոյատեւեն մինչեւ մեր օրերը, իսկ նորեր ալ յառաջացած են նոյնինքն աշխարհաբարի մէջ: Արեւելահայերէնը յաջողած է հասնելու ցանկալի միօրինակութեան մը շնորհիւ Հայրենի պետականութեան ընձեռած առաւելութիւններուն՝ ՀՀ Գիտութիւններու ազգային ակադեմիայի Լեզուի ինստիտուտին, Լեզուի պետական վարչութեան Հայերէնի բարձրագոյն խորհուրդին (նախկին Տերմինաբանական կոմիտէ), Երեւանի պետական համալսարանի Լեզուաբանութեան բաժանմունքին եւ հայրենի լեզուաբաններու հաւաքական ճիգերուն: Ինչ որ մեր պարագան չէ, անշուշտ. արեւմտահայերէնի բառամթերքի եւ կարգ մը ոճերու միօրինականացման ճամբով ոչ մէկ հետեւողական ու տարողունակ աշխատանք տարուած է:

Ներկայիս կատարուածը այդ ուղղութեամբ համեստ նախափորձ մըն է, որ պէտք է ժամանակին հետ թարմացուի, լրացուի եւ կայունանայ:

Այստեղ հաւաքուած միաւորներուն մէկ մասին զտումը կարելի էր լեզուականօրէն հիմնաւորել, եւ այդպէս ալ ըրինք, մինչ անդին կը մնան ուրիշներ, որոնց պարագային մեր նախընտրութիւնը լեզուական մասնաւոր հիմնաւորում մը չունէր: Այսուհանդերձ կարելի չէր այսպէս ալ շարունակել, եւ պարտէինք կեդրոնանալ ներկայացող տարբերակներէն մէկ հատին վրայ: Նման պարագաներու մէջ որոշում մը կայացնելու համար առաջնորդուած ենք մէկ կողմէ՝ ներարեւմտահայ միաձեւութիւն մը ստեղծելու, միւս կողմէ՝ արեւելահայերէնի ուղղագրութեան մօտենալու սկզբունքով: Հոն ուր արեւմտահայերէնի մէջ վիճելի պարագաներ կան, նախընտրութիւնը տուած ենք արեւելահայերէնին հետ նոյնացող տարբերակին, պայմանաւ որ հակասութեան մէջ չմտնէինք *Նոր բառգիրքի*² եւ *Արմատական բառարանի*³ հետ, որոնք կը կազմեն

մեր բառային կազմի եւ ուղղագրութեան անկիւնաքարերը. օրինակ՝ **գունդ** եւ **գունտ** զոյգէն ընտրած ենք առաջինը՝ հակառակ արեւմտահայ բառարանագիրներու մեծամասնութեան նախընտրութեան, հիմք ունենալով *Նոր բառգիրքի* եւ *Արմաւրական բառարանի* թելադրանքները. այսպէս վարուած ենք, մէկ կողմէ՝ վերացնելու համար այս երկուքին միջեւ գտնուող տարբերութեան յառաջացուցած անհեթեթ ու անարդար շփոթը, միւս կողմէ՝ միութիւն ստեղծելով արեւելահայերէնի հետ: Անդին անփոփոխ պահած ենք **արծագանգ, բարտի, գծուծ, կեղրոն, հաջել, ճամբայ, վոնտել, փնտռել, փուծ** եւ մէկ-երկու ուրիշներ, – որոնց դիմաց արեւելահայերէնը ունի **արծագանք, բարդի, գծուծ, կենտրոն, հաչել, ճամփայ, վոնդել, փնտրել, փուչ** եւ այլն, – նոյնիսկ եթէ երբեմն ստուգաբանօրէն ւեելի ճիշտ ըլլայ արեւելահայ տարբերակը, օրինակ՝ **կենտրոն**–ը (Centrum, Κέντρο kentro), – քանի որ արեւմտահայ իրականութեան մէջ ասոնք նուիրականացած են եւ որեւէ անմիօրինակութիւն չեն ներկայացներ:

Այս բոլորը կը թուենք՝ ցոյց տալու համար այս նախաձեռնութեան առջեւ ծառացող դժուարութիւնները, որոնք պէտք է հարթուին ժամանակին հետ:

Կայ բազմաձեւ գրուող, բայց մանաւանդ արտասանուող բայերու խումբ մըն ալ, ինչպէս՝ **ելլել-ելլալ, երելիլ-երելալ, թուիլ-թուալ, իջնել-իջնալ, խրխնջել-խրխնջալ, կոնչել-կոնչալ, ճերմկիլ-ճերմկնալ, ճոնչել-ճոնչալ, մթնել-մթննալ, մոնչել-մոնչալ, մտնել-մտնալ, շշնջել-շշնջալ, վրնջել-վրնջալ** եւ այլն: Ասոնց մէկ քանիին առաջիններն են գրական արեւմտահայերէնի մէջ ընդհանրացածը, մինչ միւս մասին ընտրութիւնը տակաւին չէ կայացած: Մէկ քանին ալ արեւմտահայերէնի ու արեւելահայերէնի յատուկ տարբերակներ են: Այսպիսիներուն չենք անդրադարձած, տրուած ըլլալով, որ մասնաւոր հարց մը չեն յարուցեր ու մանաւանդ չեն աղարտեր մեր լեզուն, այլ պարզապէս ժամանակի կը կարօտին բիրեղանալու ու կայունանալու համար:

1. ԲԱԶՄԱԶԵԻ ԳՐՈՒՈՂ ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐԵԱՆ ԲԱՌԵՐ⁴

Ստորեւ բերուած զոյգերէն մեր նախընտրութիւնը կը վայելեն առաջին շարքի բառերը, **որոնք գլխագրուած են:**

ԱՂԵՏԱԼԻ - աղետալի, աղիտալի

Այս բառին այլաձեւ գրութեան խորքը կը գտնուի գրաբարեան այն կանոնը, ըստ որուն՝ բառավերջի փակ վանկի **է**-ն հոլովումի կամ բառակազմութեան առթիւ կը վերածուէր **ե**-ի կամ **ի**-ի. ուրեմն հաւասարապէս աւանդուած են **աղէտ-աղետի-աղետալի**, այլեւ **աղէտ-աղիտի-աղիտալի**: Աշխարհաբարեան մտածողութիւնը հարթած է հոլովումի առթիւ բառին բունը անփոփոխ պահելու հարցը եւ կ'ըսէ **աղէտ-աղէտի**: Սակայն բառակազմութեան առթիւ ճայնափոխութեան հարցը շատերուն գրիչին տակ գլուխ կը ցցէ եւ կը մղէ, որ անոնք գրեն **աղետալի**, նաեւ՝ **աղիտալի**, որոնք հաւասարապէս բռնագրօսիկ ու մերժելի տարբերակներ են: Արեւմտահայոց բացարձակ մեծամասնութիւնը կը գրէ **աղէտ-աղէտալի**. ա'յս կը թելադրէ աշխարհաբարեան ոգին, ա'յս ընթացքով զարգացած է մեր լեզուն նոյնիսկ գրաբարի տիրապետութեան օրերուն, ուր կը գտնենք **աղէտաբեր**, **աղէտանամ**, **աղէտաւոր** (*Նոր բառգիրք*, Ա., 59գ), որոնց **ե**-ով ձեւերը մերժուած են Երից վարդապետներու կողմէ: **Աղիտալի** կը գրեն անոնք, որոնք պապէն աւելի պապական են, եւ՝ տեսական քերականութենէ թելադրուած, այլ ո'չ իրենց սեփական լեզուազգացողութենէն՝ կը կարծեն, թէ **է**-ն պէտք է հարկադրաբար **ի**-ի վերածել, ինչ որ ճիշտ չէ: Միւս կողմէ՝ չենք կրնար ուրանալ, ոչ ալ կը մերժենք **է/ի** հնչիւնափոխութեան անհամար օրինակներ (**սէր-սիրել**, **տէր-տիրական**, **վէճ-վիճելի**...), որոնք ուղիղ ժառանգուած են գրաբարէն, 100 տոկոսով կենսունակ են աշխարհաբարի մէջ ու կը գոյատեւեն անփոփոխ:

Նոյն ծիրէն ներս եւ նոյն սխալ մտածողութեամբ կ'առաջնորդուին շատեր **կէտ** բառի պարագային, որուն կը պարտադրեն **կետադրութիւն-կետադրական** կամ **կիտադրութիւն-կիտադրական** բռնագրօսիկ ձեւերը, որոնք վերոնշեալ տրամաբանութեամբ աշխարհաբարի մէջ պէտք է տան **կէտադրութիւն-կէտադրական** եւ այլն: Այսպէս ալ **պարէն-պարէնային-պարէնաւոր**: Նաեւ՝ **անտէր-անտէրունջ**:

Այսպիսի պարագաներու միշտ պէտք է առաջնորդուիլ այն իրողութենէն, որ աշխարհաբարը **է/ե** հնչիւնափոխութիւն չի ճանչնար ու չի կատարեր: Կը մնայ **ամէն**-ի պարագան, որ եզակի բնոյթ ունի եւ որուն լայնօրէն անդրադարձած ենք (տեսնել ստորեւ **ամեն**):

Այստեղ խնդրոյ առարկայ չեն այնպիսի հնչիւնափոխ ձեւեր, որոնք անհնչիւնափոխին տարբերակին կից կը գոյատեւեն

իմաստային զգալի տարբերությամբ. օրինակ՝ **տէրութիւն** եւ **տիրութիւն**, **տնօրէնութիւն** եւ **տնօրինութիւն** եւ այլն:

ԱՄԱՌԱՆՈՑ – ամարանոց

ԱՄԲԱՐ – անբար

ԱՄԲԱՐԻՇՏ – անբարիշտ

ԱՄԲԻՈՆ – ամպիոն

ԱՄԲՈՒ – անբոխ

ԱՄԵՆ – ամէն

Այս բառը իր ամբողջական կազմով գրուած է ուշ միջնադարուն միայն,-- վաղ գրաբար ձեռագրերու մէջ չկայ ան,-- որմէ ետք հաւասարապէս կը գտնենք **ամէն** թէ **ամեն**: Նոր բառգիրքը համարժէք կը սեպէ այս երկու ձեւերը թէ՛ առանձին կիրարկուած, թէ՛ բարդութիւններու մէջ: Նոյն տեսակէտը ունի հայր Արսէն Բագրատունին գրաբարի համար: Աշխարհաբարի համար կ'ընդունի **ամէն**, որ կը հոլովէ հետեւեալ ձեւով՝ **ամէն, ամենի, ամենէ, ամենով**: Աստուածաշունչի աշխարհաբար առաջին հրատարակութեան մէջ (1853) կը գտնենք **ամէն**, մինչ նոյն տարին հրատարակուող *Մասիս*ը որդեգրած է **ամեն**: Բագրատունիի ժամանակակիցներէն հայր Արսէն Այտընեան կ'ընդունի միայն **ամէն** ձեւը, որ անփոփոխ կը հոլովէ **ամէնը, ամէնուն, ամէնէն, ամէնով** յարացոյցով: Պարզ է՝ Բագրատունի կը հետեւի գրաբարի ոգիին, որ հնչիւնափոխելով կը հոլովէ բառերը՝ **յոյս-յուսոյ, մատեան-մատենի, ամէն-ամենի**, իսկ Այտընեան կը հետեւի աշխարհաբարի ոգիին, որ կը թելադրէ անփոփոխ հոլովել բառերը՝ **յոյս-յոյսի, մատեան-մատենի, ամէն-ամէնէն**: Աշխարհաբարի միւս քերականները՝ Ասատուր եւ Գազանճեան, կը հետեւին Այտընեանի հոլովական տիպարին՝ **ամէնը, ամէնուն, ամէնէն, ամէնով**: Իսկ հայր Արսէն Ղազիկեան կը հետեւի Բագրատունիի՝ **ամէն, ամենուն, ամենէն, ամենով**: Այս երկձեւութեան դիմաց արեւելահայերը կ'որդեգրեն **ամեն** սկզբնաձեւը, որ նոյնութեամբ կը պահուի թեք հոլովներուն մէջ՝ **ամենը, ամենի, ամենից, ամենով**, ինչ որ նոյնութեամբ կը մտնէ անշուշտ Աբեղեանի ուղղագրական համակարգին մէջ⁵:

Յետեղեռնեան շրջանին եւ մինչեւ մեր օրերը վերոնշեալ երկու յարացոյցները՝ Այտընեանի եւ Ղազիկեանի, ունեցած են ու կը պահեն իրենց հետեւորդները, որոնց վրայ կ'աւելնան **ամէն** սկզբնաձեւը որդեգրողներ, որոնք յօժար են գրելու **ամէնուն** եւ **ամէնով**,

սակայն կը յամառին **ամենէն**-ին վրայ՝ **ե**-ով: Կան եւ այնպիսիներ, որոնք միայն **ամէն** սկզբնաձեւը կ'ընդունին, մնացեալ բոլոր ձեւերուն մէջ, նոյնիսկ յօդառութեան, **է**-ն կը վերածեն **ե**-ի: Ասոնց վրայ կ'աւելնան միանգամընդմիշտ **ամեն** սկզբնաձեւը որդեգրող արեւմտահայեր եւս, ինչպէս՝ *Հորիզոն գրական, Նոր Յառաջ, Լեւոն Շանթ, Ռուբէն Որբերեան, Գրիգոր Շահինեան, Գրիգոր Պըլտեան, Վրէժ-Արմէն, Յակոբ Կիւլիւմեան* եւ ուրիշներ:

Ուրեմն բառիս սկզբնաձեւի ծիրէն ներս ներկայիս մեր բարքերուն մէջ աւելի կամ նուազ յաճախականութեամբ առկայ են հոլովական հետեւեալ հինգ յարացոյցները՝

ամէն...ամէնը ամէնուն ամէնէն ամէնով
ամէն...ամէնը ամենուն ամենէն ամենով
ամէն...ամէնը ամէնուն ամենէն ամէնով
ամէն...ամենը ամենուն ամենէն ամենով
ամեն...ամենը ամենուն ամենէն ամենով

Գալով բառաբարդութեան, ըստ կանոնի՝ **ամէն** սկզբնաձեւով բարդուող բառերը անփոփոխ կը պահեն իրենց **ամէն**-ը, եթէ յաջորդող արմատին կը կապուին առանց յօդակապի. օրինակ՝ **ամէն-արար, ամէն-արդար, ամէն-ընտիր, ամէն-ժամեայ, ամէն-իմաստ, ամէն-իմաց, ամէն-ողորմ, ամէն-ուր, ամէն-ուրախ, ամէն-ուրեք, ամէն-սփիւռ, ամէն-օրեայ, ամէն-օրինեալ** եւ այլն, իսկ երբ այդ բարդումը տեղի կ'ունենայ յօդակապով, ապա **ամէն** կը դառնայ **ամէն+ա>ամենա**. օրինակ՝ **ամենա-բաւ, ամենա-բեր, ամենա-բութ, ամենա-գէտ, ամենա-գութ, ամենա-դաւ, ամենա-զօր, ամենա-ընտիր, ամենա-լուր, ամենա-խնամ, ամենա-սփիւռ** եւ այլն: Այս կանոնը ամեն տեսակ սխալագրութեան դուռ կը բանայ եւ առեղծուած կը մնայ հաւասարապէս աշակերտին թէ ուսուցիչին, գրողին թէ խմբագիրին, ուսեալին թէ անուսին համար անխտիր, եւ հետեւանքը այն է, որ սփիւռքահայութեան 99,99 տոկոսը սխալ կը կիրարկէ ու սխալ կ'ուսուցէ զայն:

Այս բոլորէն կարելի է դատել, որ գայթակղութեան գլխաւոր քարը **ամէն** սկզբնաձեւն է՝ **է**-ով, որուն տնտեսումը ահա աւելի քան 150 տարիէ ի վեր չարչարած է արեւմտահայ մտաւորականութիւնը, բայց նաեւ դպրոցականները եւ ուսուցիչներն ու բոլոր հայերէն գրողները: Այս դժուարութենէն ընդմիշտ զերծ են անոնք, որոնք որդեգրած են **ամեն** սկզբնաձեւը՝ **ե**-ով, որ իր պարզ թէ բաղադրեալ կիրարկութեանց մէջ ջուրի պէս պարզ ու վճիտ է եւ չի

կրնար ոչ մէկ սխալանքի տեղիք տալ, այսպէս՝ **ամեն, ամենը, ամենուն, ամենէն, ամենով, ամենարար, ամենաբաւ** եւ այլն:

Պարզ է, թէ որդեգրելով **ամեն** սկզբնաձեւը՝ վերջ տուած կ'ըլլանք հարիրամեակներու անմիտ ու ամուլ բանավէճերու, բայց նաեւ ուղղագրական այն համատարած խառնարանին, որ տիրած է անցնող մէկուկէս դարերուն ու կրնայ տակաւին նոյնքան մըն ալ տեսել **ամէն** տարբերակի առկայութեան: Մանաւանդ որ ոչ ոք մինչեւ հիմա յաջողած է փաստել, որ մեր այս բառին սկզբնաձեւը **ամէն** եղած ըլլայ, ինչպէս համոզուած են շատ շատերը, մասնաւորաբար Ղազիկեանը, որուն վերամբարձ յայտարարութիւնները խոտոր կը համեմատին իրականութեան եւ իր հմայքին: Այս արմատը մտած է հարիրաւոր բաղադրութեանց մէջ եւ ոչ մէկ անգամ **ամէն-ամին** հնչիւնափոխութիւն տեղի ունեցած է, մինչդեռ բառավերջի փակ վանկին մէջ է ունեցող բառերը միշտ ալ **ի-ի** վերածումի օրինակներ տուած են՝ **կէտ-կիտել, աղէտ-աղիտաբեր, սէր-սիրել, տէր-տիրական, պարտէզ-պարտիզպան, աղուէս-աղուիսաքուն**⁶ եւ այլն. հապա ինչպէ՞ս կ'ըլլայ, որ **ամէն-ամին** հնչիւնափոխութեան ոչ մէկ պարագայ գոյութիւն ունենայ: Կարելի չէ՞ մտածել, որ բառիս սկզբնաձեւը նոյնինքն **ամեն** եղած ըլլայ՝ **ե-ով**, որուն հետեւանքով ալ հնչիւնափոխութենէ խուսափած ըլլայ ան: Չմոռնանք, որ դասական հայերէնը չէ ունեցած այս բառը, որ պէտք է յատուկ եղած ըլլայ ռամկօրէնին. մեր բոլոր ձեռագրերուն մէջ ունեցած ենք **ամ**՝ վրան պատիւով (հորիզոնական գծիկ մը՝ **ա**-ին վրայ). սա դասական **ամենայն** բառին կրճատ ձեւն է: **Ամէն** ձեւը մեր մատենագրութեան մէջ երեւան եկած ու արձանագրուած է այնպիսի ժամանակ մը, երբ մեր բառերը **է-ով** գրելու իսկական **համաճարակ** մը կը տիրէր⁷ ու այդպէս ալ նուիրականացած է. նոյն համաճարակին զոհն է նաեւ **մէկ-ը**, որ պէտք է ըլլար **մեկ**, եւ **թէյ-ը**, որ պէտք է ըլլար **թեյ**⁸: Այլ խօսքով՝ **ամէն** սկզբնաձեւը եղած է աշխարհաբարացող հայերէնի սխալ ընտրութիւններէն մէկը՝ թէկուզ նկատի առած միայն իր ներկայացուցած ուղղագրական եւ մանկավարժական անհաշիւ անպատեհութիւնները: Ժամանակն է, որ սրբագրուի այդ դարաւոր սխալը, որպէսզի ունենանք աւելի մատչելի, միօրինակ ու մանաւանդ տրամաբանական ու մանկավարժօրէն գոհացուցիչ ուղղագրութիւն մը, որ զերծ ըլլայ այլեւս **ամէն** սկզբնաձեւի մը լարած անմիտ ծուղակներէն:

Ուշադրութիւն.– 1. Խնդրոյ առարկայ չէ աստուածաշնչական **ամէն** բառը՝ **է**-ով, որ սեմական ծագում ունի, որդեգրուած է բոլոր քրիստոնեայ ժողովուրդներուն կողմէ եւ կը նշանակէ **իրաւ, ճշմարիտ, հաւաստի** եւ այլն: Ասոր կը հանդիպինք պատարագի ընթացքին եւս. օրինակ՝ «**Ամէն, ամէն** ասեմ ձեզ...»,– որ կը նշանակէ՝ «**Ճշմարիտ, ճշմարիտ** կ'ըսեմ ձեզի»: Այս բառին **է**-ով գրութիւնը կ'արդարանայ մէկ կողմէ անոր արտասանութեամբ, միւս կողմէ անոր կրած հնչիւնափոխութեամբ. կարգ մը՝ յատկապէս սեմական, լեզուներու մէջ ան **ամին** կ'արտասանուի եւ առօրեայ ընթացիկ բառ է: Մենք օրին հետեւած ենք յունարէն **ἀμήν** գրութեան ու արտասանութեան, այլ հարց թէ յոյները իրենք եւս ներկայիս զայն կ'արտասանեն **ամին**, որովհետեւ յունական **η** տառը, որ հեռաւոր անցեալին է էր, հիմա **ի** կ'արտասանուի. հոն ուր հին յոյնը կ'ըսէր **Աթէնա**, արդի յոյնը կ'ըսէ **Աթինա**: 2. Խնդրոյ առարկայ չէ նաեւ **մէն** բառը, որ արմատն է **մինակ**-ին եւ կապ չունի **ամեն**-ին հետ:

ԱՄՍԱԿԱՆ - ամսեկան

Ամսեկան սխալ ձեւը բաւական տարածուած էր արդէն արեւելահայերուն մէջ, հիմա վրան աւելցաւ **օրեկան**-ն ալ: Րաֆֆի *Խենթ*ին մէջ ունի **դարեվերջ**⁹: Ցաւալի է հաստատել, որ արեւմտահայ անուշադիր գրիչներ իրենց կարգին մերթ ընդ մերթ կը գործածեն այս երեք ճիւղաւորութիւնները, որոնք հասած են մեր մամուլին եւ դպրոցներուն ալ: Ասոնք պէտք է տան **օր+ական>օրական, ամիս+ական>ամսական, ամիս+ա+վերջ>ամսավերջ, դար+ա+վերջ>դարավերջ**: Տարբեր է **տարեկան**-ը, քանի տարի-ա-կան կու տայ տարեկան (**ի+ա>ե**), սակայն միւսները **ե**-ով կազմելու որեւէ պատճառ չկայ. մեր ժամանակի միաւորները կու տան՝ **վայրկեան-վայրկեանական, ժամ-ժամական, օր-օրական, շաբաթ-շաբաթական, ամիս-ամսական**. միայն **տարի**-ն կու տայ **տարեկան**, քանի բառավերջի **ի**-ն, ձուլուելով **ա** յօդակապին հետ, կը դառնայ **ե**՝ **տարի-ական>տարեկան**, այն նոյն տրամաբանութեամբ է, որ **ե** կու տան՝ **այգի-ա-պան>այգեպան, կաշի-ա-գործ>կաշեգործ, հոգի-ա-ճաշ>հոգեճաշ** եւ այլն:

Ասոնցմէ բացի՝ ունինք բառեր, որոնց բաղադրիչները կապակցուած են «ե» ձայնաւորով, որ լիարժէք յօդակապ մըն է. ստորեւ ցանկը այդպիսիներուն.–

Բաժին բառէն՝ **բաժնեգին, բաժնեթուղթ, բաժնեկից, բաժնեմաս, բաժնեվճար, բաժնետէր, բաժնետիրական, բաժնետոմս**:

Հաշի բառն է՝ **հաշուելշիո**, **հաշունմատեան**, **հաշունմեքենայ**, **հաշուեյարդար**, **հաշուետոմար**, **հաշուետու**, **հաշուեցոյց**, **հաշուեցուցակ**, **հաշուեփակ**, **հաշուեքննիչ**: Քանի մը ուրիշներու մէջ ունինք **ա** յօդակապ՝ **հաշուագէտ**, **հաշուակալ**, **հաշուակցի**, **հաշուապահ**: **Հաշուարկ**-ը անյօդակապ է:

Ծաղիկ բառն է՝ **ծաղկեպսակ** ու **ծաղկեփունջ**, իսկ միւսները միշտ **ա** յօդակապով՝ **ծաղկադաշտ**, **ծաղկազարդ**, **ծաղկահանդէս**, **ծաղկամշակութիւն**, **ծաղկանկար**, **ծաղկաջուր**, **ծաղկափոշի**, **ծաղկաքաղ**, **ծաղկավաճառ** եւ այլն:

Դպիր բառն է՝ միայն **դպրեվանք**, միւսները **ա** յօդակապով կը կազմուին՝ **դպրատուն**, **դպրանոց**, **դպրապետ**:

Քար բառն ունինք **քարետախտակ**, որ խորքին մէջ մտածուած է իբրեւ «քարէ տախտակ»: Ունեցած ենք նաեւ՝ **քարեդար**, որ յարմար եզր մը չէ, պէտք է ըսել «քարի դար»՝ Հին քարի դար, Նոր քարի դար:

Խաբ արմատն է՝ **խաբեբայ**, **խաբեպատիր**:

ԱՅՍՈՒՀԵՏԵՒ - յետայսու

Ասոնցմէ երկրորդը կազմուած է **յետ** յետադրութենէն, որ սեռական հոլով խնդիր կը պահանջէ, օրինակ՝ **յետ մահու**, **յետ պատերազմի**, **յետ միոյ ամի** եւ այլն, եւ **այսու** դերանունէն, որ գործիական հոլով է. ուրեմն՝ սխալ ամուսնութիւն մը, որ տգիտութեան հետեւանք է պարզապէս: Եթէ անպայման հարկ է փրկել այս բառը, ապա պարտինք ըսել **յետ այսր** (սեռական) կամ **յետ այսորիկ** (սեռական), որոնք աշխարհաբարի սկզբնական տարիներուն կիրարկուած են, սակայն շատ շուտ դուրս մնացած են: Կը մնայ անդին **այսուիտեւ** հոմանիշը, որ թէ՛ կազմութեամբ ճիշտ է, թէ՛ լայնօրէն կիրարկելի է աշխարհաբարի մէջ: Յարացոյցին միւս անդամներն են՝ **այդուիտեւ**, որ հաւանաբար քիչ մը ժամանակավրէպ է, սակայն ոչ մերժելի, եւ **այնուիտեւ**, որ շատ կենսունակ ու վայելուչ է: Անշուշտ միշտ ազատ ենք կիրարկելու զուտ աշխարհաբարեան **ասկէ ետք**, **ատկէ ետք**, **անկէ ետք** համարժէք ձեւերը:

ԱՅՅԱԳԻՐ - այցեգիր

Սա visa բառին համարժէքն է, որ վերջին քանի մը տարիներուն ծնունդ առաւ հայերէնի մէջ՝ ի Հայաստան, եւ տարածուեցաւ ի սփիւռս: Հայաստան որդեգրած է **այցագիր** կանոնական բարդու-

թինը, իսկ «հոսիսներս» արդեն գտած ենք միջոցը զայն գրելու երկու ձեով՝ **այցագիր** եւ **այցեգիր**: Անկախ իր ներկայացուցած անբարենհուօթենէն՝ **այցեգիր** ձեւը հակականոնական ալ է: Ե յօդակապով կազմուող բարդութիւնները՝ **այցետոմս**, **ծաղկեփունջ**, **քարետախտակ**, **խաբեպատիր** եւ քանի մը ուրիշներ հազուագիւտ շեղումներ են, որոնցմէ պէտք է խուսափիլ ըստ կարելոյն, ինչպէս լեզուն ի՛նք խուսափած է. մէկ հատիկ **այցետոմսին** դիմաց ունինք **այցազգեստ**, **այցագին**, **այցավայր**, **այցավճար**, **այցատեղի**, **այցարար**, **այցաքարտ** եւ այլն, կամ թէ **ծաղկեփունջի** մը ու **ծաղկեպսակի** մը դիմաց ունինք **ծաղկաբաժակ**, **ծաղկաբարձ**, **ծաղկաբեր**, **ծաղկաբոյծ**, **ծաղկաբոյլ**, **ծաղկաբոյր**, **ծաղկագործել**, **ծաղկագրել**, **ծաղկադաշտ**, **ծաղկազարդ**, **ծաղկաթափ**, **ծաղկածիծաղ**, **ծաղկավաճառ**, **ծաղկաքաղ** եւ այլն, նմանապէս միւսներուն համար ալ: Ուրեմն, քանի մասնաւոր աւանդոյթ մը չէ հասատատուած տակաւին ու մանաւանդ որեւէ արգելք ալ չկայ **այցագիր**-ի որդեգրումին դէմ, պէտք է հրաժարինք այս հակականոնական ձեւէն ու որդեգրենք **այցագիր** կանոնական տարբերակը:

ԱՆԲԱԻ – ամբաւ

ԱՆԲԻԾ – ամբիծ

Յատկանշական է, որ Աստուածաշունչի համաբարբառը կու տայ միայն 12 անգամ **անբիծ** եւ 21 անգամ՝ **ամբիծ**: Իսկ չորս անգամ **անբաւ**, ոչ մէկ **ամբաւ**:

Հայերէնի մէջ, սկսած դասական շրջանէն, միշտ ալ գոյութիւն ունեցած է բառասկզբի **ան**-ի եւ **ամ**-ի միջեւ շփոթ մը, երբ ասոնց կը յաջորդեն **բ**, **պ**, **փ** երկշրթնային պայթականները, որովհետեւ հայուն,– եւ ոչ միայն հայուն,– համար դժուար է կամ գրեթէ անկարելի է **ն**-ի արտասանութիւնը յիշեալ երեք պայթականներէն առաջ, ուր ան, խօսակցական բնական կշռոյթով, մեքենաբար կը վերածուի **մ**-ի. այսպէս է, որ **անբաւ**-ը դարձած է **ամբաւ**, **անբիծ**-ը՝ **ամբիծ**, **անբան**-ը՝ **ամբան**, **անպէտ**-ը՝ **ամպէտ**¹⁰, **անպայման**-ը՝ **ամպայման** եւ այլն, որոնք սրբագրուած են շնորհիւ ստուգաբանական ճիգերու. սակայն պատահած է, որ նման անդրադարձ մը, նման սրբագրութիւն մը բնաւ ալ տեղի չունենայ. այսպէս՝ հայերէն տրականի **եան** վերջաւորութիւնը տուած է գործիականի մէջ **եամբ**՝ փոխանակ **եանք**-ի. օրինակ՝ **ուրախութեան-ուրախութեամբ**, **արեան-արեամբ**, այլեւ՝ **մասամբ**, **ձեռամբ**, **դիտմամբ** եւ այլն. փոխան հնդեւրոպական

անբ-ի՝ ունեցած ենք **ամպ**: Իսկ պարսկերէնէ փոխառութեանց մէջ փոխատու լեզուի **ան**-ը դարձած է **ամ**. օրինակ՝ **anbar-ամբար, anbartak-ամբարտակ, anbartavan-ամբարտաւան, anboh-ամբոխ, hanbar-համբար**, այլեւ՝ **անբարիշտ-ամբարիշտ** եւ այլն¹¹:

Աշխարհաբարը իւրացուցած է **անբիծ**-ը, սակայն անոնք որ մօտ են գրաբար Աստուածաշունչին եւ այլ կարգի հոգեւոր գրութեանց, ուր պատկառելի տեղ կը գրաւէ **ամբիծ**-ը, այս վերջին ձեւով ալ կը շարունակեն գրել: Այսպիսիները չեն վարանիր կառչելու այլ հնաբանութեանց եւս, ինչպէս՝ **բաղխել, բղխիլ, զեղիլ** եւ այլն (տեսնել ստորեւ):

ԱՆԳԼԵՐԷՆ – անգլիերէն

ԱՆՀԵԹԵԹ – անհեղեղ

Նոր բառգիրքը կը դնէ երկու ձեւերն ալ: Բաւական հին է **անհեղեղ** ձեւը. Փաւստոս Բուգանդի, Եզնիկ Կողբացիի, Մովսէս Խորենացիի գործերուն մէջ կը գտնենք միայն այս վերջինը. սակայն բոլորն ալ յետին դարերու ընդօրինակութիւններ են, եւ չենք կրնար ըսել թէ անաղարտ փոխանցուած են: Աճառեան եւս անորոշութեան մատնուած է, սակայն արդարօրէն կը հաստատէ, որ մեր զոյգ գրականներուն մէջ ընդունուածը **անհեթեթ**ն է. թէեւ **անհեղեղ** գրողներ չեն պակսիր:

ԱՆՈՒՇ – անոյշ

Տե՛ս՝ ուժ:

ԱՆՏԵՐՈՒՆՉ – անտերունչ

ԱՇԽԱՐՀ – աշխար

Բառավերջի «**րհ**» հնչիւնախումբին մէջ «**հ**» հնչիւնը ընդհանրապէս խոցելի է. այսպէս նաեւ՝ **խոնարհ, ճանապարհ, շնորհ(ք), խորհիլ** եւ այլն, որոնք հակամէտ են արտասանուելու առանց «**հ**»-ի: Հ-ն աւելի կամ պակաս խոցելի է նոյնիսկ կարգ մը բառավերջի ձայնաւորներէ ետք. օրինակ՝ **Սեպուհ, Շապուհ, շահ, վիհ** եւ այլն: Արտասանական այս թերութիւնը յաճախ պատճառ կը դառնայ, որ յիշեալ հնչիւնախումբը կրող բառերը նաեւ գրուին առանց **հ** տառին, ինչ որ կը նշանակէ, թէ պէտք է յատուկ ուշադրութիւն դարձնել այսպիսիներուն: Հայաստանի մէջ յաճախակի կարելի է լսել Սեպուն (Սեպուհն), նախագան (նախագահն) արտասանութիւնները, մանաւանդ խօսակցական լեզուին մէջ:

Աւելցնենք, որ հայերէնը ունի **աշխար** կախեալ արմատ մը, որ առնչութիւն չունի **աշխարհ** աղաւաղեալ ձեւի հետ. ան կը նշանակէ «ողը, լաց, կոծ» (*Արմատական*) եւ որով կազմուած է **ապաշխարել** բայը՝ «մեղքը քաւել, գղջալ, չարչարուիլ»:

ԱՇԽՈՒԺ - աշխոյժ

Տե՛ս՝ ուժ:

ԱՊԱՐԱՆՁԱՆ - ապարանջա(յ)

Արեւմտահայերուս մեծ մասը այս բառը կ'արտասանէ առանց բառավերջի «ն»-ի, այսինքն՝ **ապարանջա(յ)**: Նոյն դժուարութիւնը կը յարուցէ **Շահէն**-ը, որ շատերու համար դարձած է **Շահէ**: Բառավերջի **ն**-ի կորուստի նշաններ ցոյց կու տայ (**ուա**)**ան** հոլովումը եւս, եւ մեզմէ շատեր կ'արտասանեն **երէկուայ, վաղուայ** եւ այլն, հոն, ուր տեսական քերականութիւնը կը պահանջէ **երէկուան, վաղուան**: Աւելի երկար ճամբայ կտրած են **աղջկայ** եւ **կնկայ**¹² ձեւերը այն աստիճան, որ **աղջկայ-աղջկան** եւ **կնկայ-կնկան** տարբերակները այլեւս նուիրականացած են: Առ այս պատշաճ չէ այլեւս ըսել **աղջկան կօշիկ, կնկան հագուստ** եւ նմանները, այլ՝ **աղջկայ կօշիկ, կնկայ հագուստ**: Ոմանց համար հարց է, թէ **կնկայ** եւ **աղջկայ** ձեւերը իրապէս հնչիւնափոխութիւնն են **աղջկան** ու **կնկան** ձեւերուն, թէ՛ ինքնուրոյն յառաջացած են՝ իբրեւ որակական ածականներ, քանի բոլորովին վստահ չեն, թէ ասոնք նախկին սեռականներ ըլլան: Արեւելահայերէնի մէջ այս կորուստը կամ զեղջումը արդէն նուիրականացած իրողութիւն է, քանի արեւելահայերէնի մէջ սեռական են **այսօրուայ, ատենուայ, երէկուայ, ժամուայ, իրիկուայ, կէսօրուայ, շաբթուայ, վաղուայ** եւ այլն, որոնց կը համապատասխանեն **այսօրուան, երէկուան, իրիկուան, շաբթուան, վաղուան** տրականները:

Գրաբարեան բառավերջի **ն**-ի կորուստի մեծաթիւ օրինակներ կը հայթայթեն բաղաձայնայաջորդ **ն**-երը, ինչպէս՝ **գագաթն-գագաթ, հարսն-հարս, մատն-մատ, ուսումն-ուսում**, այլեւ՝ **ինքն-ինքը-ինք**:

Նոյն կացութիւնը կը պարզեն գրաբարեան **եօթն, ինն** ու **տասն** թիւերը, որոնք աշխարհաբարի մէջ դարձած են **եօթը, ինը, տասը**: Ը ձայնաւորը, շատ տկար ըլլալով, հակամէտ է իր կարգին կորսուելու. արդի հայը շատ զօրաւոր հակում ունի ըսելու **եօթի-եօթական-եօթերորդ, տասի-տասական-տասերորդ** եւ այլն:

Արդի արեւելահայերէնի մէջ բառավերջի «ն» բաղաձայնը **ը**-ի վերածած են **խառն** եւ **սառն** ածականները ու դարձած են **խառը** եւ **սառը**:

Ն-ի կորուստի այս օրինակներուն դիմաց աշխարհաբարը կը պարզէ **ն**-ի յաւելումի օրինակներ եւս՝ յարաբերաբար գրաբարին. օրինակ՝ **մեք>մենք, դու>դուն, մեռաք>մեռանք, տեսաք>տեսանք, կանաչ>կանանչ, ճանաչ>ճանանչ**¹³ եւ այլն, կամ **մ**-ի վերածումը **ն**-ի, օրինակ՝ **կարդամք>կարդանք**:

ԱՌԷՋ – առէջ

ԱՌՆՉՈՒԹԻՒՆ - առնչութիւն

Ասի բաղադրեալ բառ մըն է, որուն բաղադրիչներն են՝ **առ-ինչ-ութիւն**: **Առնչութիւն** դառնալով՝ **ինչ** բաղադրիչին **ի** ձայնաւորը կը սղի ու փոխարէնը կը լսուի **ը** ձայնաւորը, որ ոմանք չեն գրեր (**առնչութիւն**), իսկ ուրիշներ կը գրեն (**առընչութիւն**)՝ մէկ միաւորով աւելցնելով բառամէջի **ը**-ի գործածութիւնը, որուն այնքան հակառակ է մեր լեզուն եւ էր... Մեսրոպ Մաշտոց ինք եւս:

Այս պարագային ալ երկութեան սերմը կը գտնենք, դժբախտաբար, *Նոր բառգիրքի* մէջ, ուր բառս հաւասարապէս կիրարկուած է երկու ձեւերով. բայց իրապէս պէ՞տք է այս եզակի գործը այսպանել նման երկութիւններու համար: Պէտք չէ մոռնալ, որ *Նոր բառգիրքը* ուղղագրական ձեռնարկ մը չէ, այլ ան յղացուած է իբրեւ հարազատ պատկերը, հայելին, անդրադարձը մեր անցեալի մատենագրական ժառանգին, ուր նման երկութիւններ անխուսափելիօրէն յառաջացած են, ինչպէս պէտք է ըլլայ պարագան աշխարհի բոլոր հին մատենագրութեանց. անոր հեղինակները պարզապէս ջանացած են հարազատօրէն ցոլացնել այդ երկութիւնները կամ բազմաձեւութիւնները: Կաճառ մը, լեզուաբանական հիմնարկ մը կամ եզրաբանական կոմիտէ մը պէտք է ընէր այդ գտումի աշխատանքները. ահա ա՛յս է որ պակսած է արեւմտահայերուս, մինչ արեւելահայերը ունեցած են այդ բախտը, որուն շնորհիւ ալ արեւելահայերէնի բառապաշարը գրեթէ զերծ է բազմաձեւութիւններէ:

Նոր բառգիրքը ունի **առինչ**, որ հաւասարապէս տուած է **առընչից** եւ **առինչից**. ապա ունի **առինչունակ**, բայց նաեւ **առնչունակ**, այլեւ ունի **առնչութիւն** (Ա. հատոր, էջ 305բ). յատկանշական է, որ այս վերջին բառը առանձին բառայօդուածի

չէ վերածուած: Աշխարհաբարը աւելցուցած է **առնչել, առնչուիլ, առնչակից, առնչակցիլ, առնչաբար, առնչական, առնչում:**

*Առձեռնը*¹⁴ ունի միայն **առնչակից**, Գաբամաճեան¹⁵ **առնչակից** եւ **առնչութիւն**, եւ այնուհետեւ բոլոր բառարանագիրները՝ Գայայեան¹⁶, հայր Ճիզմեճեան¹⁷, Տէր Խաչատուրեան¹⁸ այս եւ արմատակից բառերը գրած են առանց **ը**-ի: Բայց ահա Բենիամին Թաշեան¹⁹ 1963-ին կը պաշտպանէ **առընչութիւն** ձեւը ծանօթ՝ վերը յիշուած հիմնաւորումով, թէ՛ բառասկիզբի **ի** ձայնաւորը **ը**-ի կը վերածուի, ինչպէս՝ **ինչ-ընչեղ, ինձ-ընձուղտ** եւ այլն: Որմէ ետք զայն **ը**-ով կը գրէ հայր Կռանեան²⁰ եւս՝ **առընչուիլ** եւ **առընչութիւն**: Արեւելահայերը **ը**-ով ոչ մէկ միաւոր ունին:

Եթէ **ը**-ով գրութեան բառարանային համեմատութիւնը շատ համեստ է, ապա արեւմտահայ գրաւոր լեզուին մէջ այդ համեմատութիւնը բաւական բարձր է. գոնէ 50 տոկոս, եթէ ոչ աւելի: Անշուշտ պէտք չէ կարծել, թէ հայր Կռանեանին կը պարտինք այս համեմատութիւնը: Այս ալ արեւմտահայու հոգեբանութեան մէկ շատ հարազատ ցոլացումն է. ան կը սիրէ շեղիլ սովորական ճամբայէն ու անցնիլ նեղ կածաններէն. այս պատկերն ալ կը գտնենք մեր սերտած բառին առթիւ:

Բառս եւ անոր բաղադրեալները **ը**-ով գրողներուն հիմնաւորումը ա՛յն է, որ միավանկ արմատներու բառասկիզբի **ի**-ն բարդումի եւ ածանցումի առթիւ կը հնչինափոխուի **ը**-ի. օրինակ՝ **ինչ-ընչեղ, ընչաքաղց, ընչագուրկ, ինձ-ընձենի, իղձ-ըղձալի, ունդ-ընդեղէն** եւ այլն. ուրեմն՝ **առինչ-առընչութիւն**: Թէեւ այս վերջին բերուած օրինակները կը տարբերին անով, որ ասոնց մէջ հնչինափոխուող **ի**-ն կը գտնուի բառին սկիզբը, իսկ այդ դիրքի վրայ **ը**-ի զեղչումը կ'աղաւաղէ այդ բառերը. անընթեռնելի են՝ **նչեղ, նձենի, դձալի** եւ այլն. այս պատճառով ալ այս դիրքին վրայ **ը** տառի առկայութիւնը անհրաժեշտութիւն է: Մինչդեռ **առնչութիւն** բառին մէջ **ը**-ի բացակայութիւնը որեւէ աղաւաղում չի յառաջացներ: Ահա այս հիմամբ ալ վաղ գրաբարեան օրերէն նման **ը** մը աւելորդ տեսնողներ եղած են, որոնց վրայ աւելցած են աշխարհաբարի մէջ այդ **ը**-ն անտեսողները: Հարցը ինքզինք այսպէս ալ լուծած ըլլալ կը թուէր՝ նկատի առած այն լայն կիրարկութիւնը, որ, սկսած գրաբարի օրերէն, թօթափած է **ը** միջանկեալ տառը: Սակայն, ինչպէս ըսի, բաւական մեծ է թիւը անոնց, որոնք կառչած են այդ **ը**-ին:

Ի նպաստ անոր զեղչումին՝ բերենք հետեւեալ հիմնաւորումը եւս.

Բառակազմական տեսակետից՝ **առ-ինչ** եւ **ոչ-ինչ** երկու կաթիլ ջրի պէս կը նմանին իրարու. ըստ այսմ ալ եթէ կարելի է գրել **առընչութիւն**, ապա պէտք է կարելի ըլլայ գրել նաեւ **ոչընչութիւն**: Արդ, մենք չենք պատկերացներ արեւմտահայ մը, որ **ոչնչութիւն**, **ոչնչական**, **ոչնչային**, **ոչնչաբան**, **ոչնչանալ** բառերէն մէկը կամ միւսը փորձուէր գրել **ը-ով**. Ինչո՞ւ,– չենք գիտեր ինչո՞ւ, սակայն այս այսպէ՛ս է: Միւս կողմէ՝ մենք չենք կրնար երկու չափ, երկու կշիռ ալ գործածել նոյն երեւոյթներուն հանդէպ, նոյնիսկ եթէ նման բաներ կամայաբար, իսկ երբեմն ալ տգիտաբար տեղի ունեցած են մեր լեզուի անտէրութեան դարերուն: Հիմա որ որոշած ենք այլեւս վերջ տալ բազմաձեւութիւններու եւ անոնց կողմէն ու տրամաբանական ուղղագրութիւն մը կտակել մեր յետնորդներուն, ապա մեզի կը մնայ, որ միահամուռ որդեգրենք բերուած բառայօդուածին **ը-է** զուրկ տարբերակը ու գրենք՝ **առնչութիւն**, **առնչուիլ**, **առնչակից** եւ այլն:

ԱՏԼԱՍ – աթլաս

Ասոր եւրոպական համարժեքն է atlas: Գլխագիր՝ կը նշանակէ յունական դիցաբանութեան այն առասպելական էակը, որ իր ուսերուն վրայ կը կրէ Երկիր մոլորակը: Նմանապէս գլխագիր՝ անունն է ակիրիկեան լեռնաշղթայի մը: Փոքրատառ՝ կը նշանակէ աշխարհագրութեան նկարազարդ դասագիրք:

ԱՏՈՄ (ՀԻՒԼԷ) – ադոմ, աթոմ

ԱՐԺԵԳԻՆ – արժէգին

Նաեւ՝ **արժեզրկել**, **արժեզուրկ**, **արժեթուղթ**, **արժեչափ**, **արժե-տոմս**, **արժեցուցակ**, **արժեւորել** եւ այլն: Ոմանք այս բառերը առանց որեւէ հիմնաւորումի կը գրեն **է-ով**՝ **արժէգին** եւ այլն²¹, այն տրամաբանութեամբ, որ ասոնց առաջին բաղադրիչը **արժէք** է, որուն **ք** բաղաձայնը սղած է: Արդ, **էք** ածանցը (արժէք) մասնատելի չէ, ան կա՛մ այս **էք** ձեւով երեւան կու գայ, կա՛մ ալ լրիւ կ'անհետանայ, ուրեմն չի կրնար ըլլալ, որ **էք** կրող բառերը կորսնցնեն միայն **ք** բաղաձայնը՝ պահելով **է** ձայնաւորը, եւ կարելի ըլլայ նոր բառեր կազմել **արժէ** հիմքով. նման հիմք չունի այս բառը: Բերուած բարդ բառերուն առաջին արմատը **արժ** է պարզապէս, որուն յաջորդող **ե** տառը յօդակապ է, ճիշտ ինչպէս ան յօդակապ է **այցետոմս**, **խաբեպատիր**, **ծաղկեպսակ** բառերուն մէջ: Ուրիշ է **արժէքաւոր** ածականը, որուն հիմքը **արժէք** ածանցաւոր գոյաականն է:

ԱՐԾՈՒԱԲՈՅՆ – արծուեբոյն

Բառիս արդի արմատը **արծիւ** է, որ գրաբարի մէջ **արծուի** էր. այս վերջինը բնականաբար պիտի տար **արծուի-ա-**բոյն>**արծու-**երոյն (**ի+ա>ե**), մինչ **արծիւ** պիտի տար **արծիւ-ա-**բոյն>**արծուա**բոյն (**իւ>ու**): Քանի աշխարհաբար կը գրենք, պատշաճ է որ որդեգրենք վերջինը (տեսնել նաեւ **իրարամերժ** բառը):

ԲԱԽԻԼ - բաղխիլ

Անշուշտ նաեւ՝ **բախել**: Այս ուղղագրութեան կը հետեւին նաեւ **բուղխ**, **բղխում** եւ **զեղխ**, որոնք նմանապէս պէտք է տան **բուխ**, **բխում**, **զեխ**: Սակայն **ուղխ** (առատ հոսանք) կը մնայ անփոփոխ:

ԲԱԽՏ - բաղդ

Սա պարսկերէն **paxt** բառին հարազատ ու հաւատարիմ տառադարձութիւնն է, որ խորքին մէջ ոչ մէկ երկձեւութեան պէտք է առաջնորդէր:

ԲԱՄԲԱԿ - բամպակ

Ըմբռնելի չէ, թէ արեւմտահայերէնի մէջ այս բառը ե՞րբ եւ ի՞նչ հիմամբ դարձած է **բամպակ**, քանի նախաեղեռնեան բոլոր բառարանները ունին **բամբակ**: Նոր բառգիրքն ու *Արմատականը* նմանապէս կը կառչին **բամբակ**-ին՝ յիշատակելով հանդերձ **բամպակ**-ին գոյութիւնը: Շատ հաւանական է թրքերէնի ազդեցութիւնը, քանի թուրքերը կ'արտասանեն pambouk, որուն **б-**ին դիմաց պոլսահայը դրած է **պ**՝ ըստ ընթացիկ տառադարձութեան: Ուրեմն կը վերականգնենք աւանդական ձեւը, որ կը համապատասխանէ նաեւ արեւելահայերէնին:

ԲԱՄԲԱՍԱՆՔ - բանբասանք

ԲԱՅԱԳԱՆՉԵԼ - բացականչել

Նոր բառգիրքը **ունի բացագանչել** ձեւը եւ նոյնով կազմուած տարբեր բառեր: Աճառեան մէկ անգամ ունի **բացագանչել**. այլուր ան հաւասարութեան նշան կը դնէ **կանչել** եւ **գանչել** ձեւերուն միջեւ, որոնք բնաձայն բառեր են: Արեւմտահայ բոլոր բառարանագիրները հետեւած են դասական ձեւին, որուն հետեւած է Մալխասեան եւս, որ կը մերժէ **բացականչել** ձեւը: Ակադեմիայի քառահատորը կը մերժէ **բացագանչել** ձեւը եւ կ'որդեգրէ **բացականչել**-ը՝ առանց որեւէ արդարացուցիչ բացատրութեան: Էդուարդ Աղայեան²² երկու տարբեր բառեր կը նկատէ ասոնք. **ա) բացագանչել - բարձր ձայն արձակել, գոչել. բ) բացականչել -**

որոշ յոյզ՝ վերաբերմունք արտայայտող ծայն հանել. կոչել, գոչել: Ինչպես նկատելի է ան չի յաջողիր համոզիչ ու զգալի զանազանություն մը դնել այս երկուքին միջև: Ուրեմն կը պահենք դասական ձեւերը՝ **բացազանչել**, **բացազանչություն**, **բացազանչական** եւ այլն՝ առանց մոռնալու, որ բառիս **զ** բաղաձայնը ըստ ամենայնի փորձենք արտաբերել իր դասական արտասանութեամբ՝ իբրեւ **կ** եւ ոչ իբրեւ **ք**:

ԲԱՅՕԹԵԱՅ - բացօդայ

Հայերէնը **բացօդայ**²³ բառ չունի. սա արեւելահայերուն լեզուական մէկ վրիպանքն է, ճիշտ ինչպէս **յետազայ**-ն է: Երկուքն ալ մերժելի են: Տե՛ս՝ հետազայ – յետազայ:

ԲԶԿՏԵԼ - բզքտել

Նոր բառգիրքն ու Արմատականը չունին այս բառը, զայն չունին գրաբարի միւս բառարանները եւս, ինչ որ կը նշանակէ, թէ ան աշխարհիկ կամ ժողովրդական ռամիկ բառ է, որ հետազային թափանցած է գրական հայերէնի մէջ:

Արեւելահայ բոլոր արդի աղբիւրներու մէջ ան կը ներկայանայ **բզիկ-բզկտել** միօրինակ տարազով: Նոյնն է հայր Սահակ Ամատունիի գաւառական բառարանին՝ *Հայոց բառ ու բանին*²⁴ մէջ:

Իսկ արեւմտահայ աղբիւրներու մէջ ան կը պարզէ հետեւեալ պատկերը.

ա) Ֆրանսական թեքում ունեցող աշխատութեանց մէջ կ'իշխէ **բզիկ-բզկտել** տարազը, օրինակ՝ Նորայր Բիւզանդացիի (1884), Հայր Մանուէլ Գանթարճեանի (1886), Եղիա Տեմիրճիպաշեանի (1894), Գուիտոն Լուսինեանի²⁵ (1900) ֆրանսերէն-հայերէն բառարանները (փնտռել **déchiqueter** բառայօդուածին մէջ):

Աճառեան իր *Գաւառական բառարանին*²⁶ մէջ (1913) ունի **բզիկ-բզկտել**: Անդին՝ Ամբրոսիոս Գալֆայեան²⁷ կը ճանչնայ միայն **բզիք-բզքտել**: Իսկ Եղուարդ Հիւրմիւզեան²⁸ իր աշխարհաբարէ-գրաբար բառարանին մէջ ունի «**բզիկ**, տե՛ս՝ **բզիք**»: Մեսրոպ Նուպարեան²⁹ կը հետեւի այս վերջիններուն ու կ'որդեգրէ **բզիք-բզքտել** տարազը:

բ) Անգլիական թեքում ունեցող բառարաններու մէջ կ'իշխէ **բզիկ-բզքտել** տարազը. օրինակ՝ Էլիաս Ռիկզի, Զ. Փափազեանի, Մեսրոպ Գույումճեանի, Մարտիրոս Գուշակճեանի³⁰ հայերէն-անգլերէն բառարանները:

Գայայեան, Տէր Խաչատուրեան, Ճիգմեճեան, Կոանեան կը հետեւին այս վերջիններուն՝ **բզիկ-բզքտել** տարագին:

Ի մի բերելով արեւմտահայ իրականութեան մէջ առկայ բոլոր տունալները՝ դժուար չէ նկատել այնտեղ իշխող անհեթեթութիւնն ու անմիօրինակութիւնը. ինչպէ՞ս եւ ինչո՞ւ կրնար **բզիկ** արմատը դառնալ **բզքտել**: Անհետեւողականութիւնը սկսած է Էլիաս Ռիկզով, որ ամերիկացի էր եւ դժուար թէ այնքան խոր տիրապետէր արեւմտահայերէնի հնչիւնաբանութեան:

Առողջ մտածողութիւնը մեզի կը թելադրէ, որ որդեգրենք **բզիկ-բզկտել** տարագը ու վերջ տանք յիշեալ անիմաստ երկփեղկումին: Ասպէտով կ'ունենանք բառիս մէկ եւ միասնական ուղղագրութիւնը արեւելահայ ու արեւմտահայ իրականութեանց մէջ հաւասարապէս, ինչ որ ինքնին արժէք մըն է, որ, միւս կողմէ, չի հակադրուիր լեզուական որեւէ հիմնաւորեալ աւանդոյթի:

ԲԹԱՄԱՏ - բութամատ

Հայերէնի ամենէն շատ մեկան հոսեցուցած բառերէն է այս զոյգը: Արդարեւ, բառիս առաջին արմատն է **բոյթ**, որ կը նշանակէ ձեռքի առաջին՝ հաստ ու կարճ մատը (pouce, thumb): Այս արմատի **ոյ** երկբարբառի հնչիւնափոխութեամբ՝ պէտք է «տրամաբանօրէն» ստանայինք,-- ճիշտ է,-- **բութամատ**, եւ անհաւանական չէ, որ աշխարհաբարի մէկ հեռաւոր փուլին այսպէս ալ արտասանուած ըլլայ բառս: Բայց ահա կայ այլ իրողութիւն մը. երբ երկբարբառ մը հնչիւնափոխուելով կու տայ թոյլ ծայնաւոր մը, ինչպիսին է **ու**-ն, ապա բացառուած չէ, որ լեզուն երկրորդ անգամ հնչիւնափոխէ զայն, այսինքն՝ **բութամատ**-ը դարձնէ **բթամատ**՝ չքացնելով անոր խոցելի ծայնաւորը: Այսպէտով, ուրեմն, **բոյթ** արմատը կրած է կրկնակ հնչիւնափոխութիւն՝ **բոյթ>բութ>բթ**, ինչ որ համազօր է **ոյ** երկբարբառի ոչնչացման, սղումին: Եւ ինչո՞ւ զարմանալ. չէ՞ որ նոյն կրկնակ հնչիւնափոխութեան ենթարկուած է **քոյր** գոյականը եւս, քանի ունինք՝ **քոյր-բութ-քրոջ**, այլեւ՝ **պոյտ-պուտուկ-պտուկ**: Նոյն գործընթացով ստացուած է **բնաւեր** բառը՝ **բոյն-բունաւեր-բնաւեր**: Հոսանքն ի վեր կը թիաւարեն բոլոր անոնք,-- ինչպէս Բենիամին Թաշեանը եւ կարգ մը ուրիշներ,-- որոնք կը պահանջեն **բութամատ** եւ **բունաւեր** ըսել, երբ անդին մեր զոյգ աշխարհաբարներու մէջ հանրօրէն հաստատուած ու նուիրականացած են **բթամատ** եւ **բնաւեր** ձեւերը:

Տեսնել նաեւ **պտտիլ**:

ԲԽԻԼ - բղխիլ

Տե՛ս՝ բախիլ:

ԲՆԱԻԵՐ - բունաւեր

Տե՛ս՝ բթամատ:

ԲՇՏԻԿ - փշտիկ

Այս բառին արմատը կու գայ *Նոր բառգիրք*էն, որ ունի **բուշտ** եւ **բշտիկ**: Ան շատ հետեւողական է, երբ կը դնէ նաեւ **փամբուշտ**: *Առձեռնը*, որուն հեղինակը նոյնն է, նմանապէս ունի **բուշտ** եւ **բշտիկ**, սակայն նաեւ՝ **փամփուշտ**՝ նախորդին **փամբուշտ**-ին փոխարէն: Ոչ մէկը ունի **փշտիկ**: Աճառեան ունի **բշտիկ**, նաեւ **փամփուշտ**: Արեւմտահայ հետագայ բառարանագիրներէն հայր Ճիգմեճեան ունի **բուշտ**, **բշտիկ**, **բշտիլ**, **բշտուկիլ**, **փամբուշտ**. Իսկ Գայայեան, Տէր Խաչատուրեան եւ Կոանեան հաւասարապէս ունին **բշտիկ** եւ **փշտիկ** անջատ բառայօդուածները՝ իբրեւ թէ տարբեր բացատրութիւններով, որոնց տարբերութիւնը բոլորովին արուեստակեալ է. ասոնք փաստօրէն մտածուած են իբրեւ նոյն հասկացութիւնը, թող որ **փուշտ** կամ **փշտիկ** ձեւի մը յառաջացումը առեղծուածային է: Մալխասեան ունի **փշտիկ**, որուն դիմաց կը գրէ «տե՛ս **բշտիկ**»: Արեւելահայ նորագոյն բառարանները ունին միայն **բշտիկ**: Ուրեմն մեր բարբառը կը թօթափենք նման անիմաստ բեռէ մը ու կ'որդեգրենք միայն **բշտիկ** ձեւը: Կը մնայ **փամփուշտ**, որ նուիրականացած է մեր երկու բարբառներուն մէջ հաւասարապէս, որքան ալ հեռաւոր կապ մը գոյութիւն ունենայ **բշտիկ**-ին եւ **փամփուշտ**-ին միջեւ:

ԲՈՒԺ - բոյժ

Տե՛ս՝ ուժ:

ԳԱՄՓՈՒ - գամբո, գամփր

ԳԻՆԴ - գինտ

ԳՁՈՒՁ - գծուծ

Այս բառը առաջին ձեւով՝ «անշուք, խեղճուկ, աղքատիկ, չնչին, նուաստ, արհամարհելի» իմաստով, դրած են *Նոր բառգիրք*ն ու Աճառեանը, որոնք սակայն չեն վարանիր նշելու, թէ յիշատակուած է երկրորդն ալ՝ **գծուծ**: Բոլոր բարդութիւններն ու ածանցումները **գծուծ**-ով են՝ **գծձագոյն**, **գծձակերպ**, **գծձասէր**, **գծձութիւն** եւ այլն: Այնուհետեւ այս վերջին ձեւով ալ աւանդուած է ան թէ՛ արեւմտահայ, թէ՛ արեւելահայ բառարանագիրներու կողմէ:

Մալխասեան իր կարգին կը ճանչնայ միայն **գծուծ** արմատը: Արեւելահայ հետագայ բառարանագիրները՝ Ակադեմիայի քառահատորը, Սուքիասեանի հոմանիշներու բառարանն³¹ ու Աղայեան յանկարծ կը փոխեն այս աւանդոյթը ու կ'որդեգրեն **գծուծ** ձեւը, որ Եզրաբանական կոմիտէի նախասիրածն ալ է: Այս փոփոխութիւնը հիմնաւորող որեւէ լուրջ պատճառ չգտնելով՝ կը պահենք առաջինը՝ նուիրականացածը:

ԳՄԲԵԹ - գմբէթ

Նոր բառգիրքը ունի **գմբէթ**, որուն կից թուած է նաեւ **գմբէթ**. բոլոր բարդութիւնները առաջինով են՝ **գմբէթագարդ, գմբէթա-խաչ, գմբէթածածկ, գմբէթակիր** եւ այլն: Աճառեան իր կարգին սկզբնաձեւ կ'առնէ **գմբէթ**-ը՝ ընդունելով մէկտեղ, որ աւանդուած է **գմբէթ**-ը եւս ու կ'աւելցնէ. «Ուղիղ ձեւը յայտնի չէ»: Այս հաշուով՝ որդեգրելով **գմբէթ** ձեւը մենք որեւէ նուիրական աւանդոյթի դէմ մեղանշած չենք ըլլար, նոյնհետայն վերջ տուած կ'ըլլանք մեր բառարաններուն մէջ առկայ հակասութեան՝ սկզբնաձեւին եւ անկէ ծագող բարդութիւններուն ու ածանցումներուն միջեւ, ինչպէս նաեւ մէկ միաւորով կը պակսին **է**-ով գրուող բառերը, այլեւ **է/ե** հնչիւնափոխական անհաճոյ կացութիւնները:

ԳՈՒՆԴ - գունտ

Գայայեան իր ծանօթ բառարանին մէջ ունի **գունդ**, որ հաւասարապէս կը նշանակէ՝ ա) **երկրագունդ**, գնդաձեւ մարմին. բ) **խումբ** (որով կը հասկնայ գումարտակ - Ա.Ե.): Սակայն ան չի վարանիր երեք տող վարը գրելու՝ «**գունտ -- երկրագունտ**, սկաւառակ»՝ փոխելով առաջին **երկրագունդ**-ին ուղղագրութիւնն ալ: Այս հակասութիւններով ճիշտ ի՞նչ կ'ուզէ հաստատել Գայայեան՝ յայտնի չէ, բայց ահա այդ նոյն խառնարանը կը տիրէ մեր հետագայ բառարանագիրներուն՝ Ճիզմեճեանի, Տէր խաչատուրեանի եւ Կռանեանի բառարաններուն մէջ եւս, որոնք բոլորն ալ չեն վարանիր գրելու՝ **գունտ** (կլոր մարմին - Ա.Ե.), միւս կողմէ՝ **երկրագունդ**, կարծես այս վերջինը «կլոր մարմին» չըլլար:

Պարզ է, որ **գունտ** ուղղագրութիւնը վրէպ մըն է, որ չես գիտեր ինչպէ՛ս յառաջացած է՝ «ըստ յետին տառադարձութեան» (Աճառեան),-- որ պէտք է հասկնալ **դ** եւ **տ** տառերու պատմական հնչիւնափոխութեան հետեւանքով, եւ ուրեմն խորքին մէջ ունինք

ըստ ուղղագրութեան միայն մէկ **գունդ՝ դ**-ով, որ կը նշանակէ **կլոր մարմին** եւ **խումբ** հաւասարապէս:

Գրաբարը եւ արեւելահայերէնը իրենց կարգին ունին մէկ գունդ՝ **դ**-ով:

Իրենց ծագումով՝ այս երկու գունդերը հաւասարապէս պահլաւերէն-պարսկերէն են, ուր անոնք եղած են տարբեր բառեր՝ նոյն արտասանութեամբ եւ ուղղագրութեամբ, այլ խօսքով՝ երկու նոյնանուններ:

Տեսնել նաեւ **հունդ**:

ԴԱՓՆԻ - դաբնի

Նոր բառգիրքը ունի «**դափնի՝ տե՛ս դաբնի**» (նոյնը՝ *Առձեռնի* մէջ). այս վերջինին կից կը նշուի, որ ան յունական δάφνη (դաֆնի) բառն է, իսկ բերուած օրինակներուն մեծամասնութիւնը կը բովանդակէ **դափնի** արմատը. ալ ինչո՞ւ այս անտեղի երկութիւնն ու շփոթը՝ չենք գիտեր: Յամենայն դէպս աշխարհաբարի բոլոր բառարանագիրները ունին միայն **դափնի**. միայն անհատներ են, որ կը գրեն **դաբնի՝** հաւանաբար յենելով վերոնշեալ բառարաններուն:

ԴԷՄ-ԴԻՄԱՅ - դէմ դիմաց

Հոմանիշներ են՝ **դէմառդէմ, դէմ առ դէմ, դէմ-դէմի, դէմ-ընդդէմ, դէմ-յանդիման, դէմ ու դէմ, երես-երեսի**:

ԴՈՒՌԵՐ - դուռներ, դռներ

Պէտք է նկատել, որ ասոնց մէջ ամենավայելուչը **դռներ**-ն է, քանի սղեալ ձեւերը միշտ ալ աւելի գրաւորութիւն մը ունին, սակայն միաժամանակ պերճանք մըն է ան: Ամենախորթն ու անբարեհունչը **դուռներ**-ն է, իսկ ամենաաշխարհաբարեանն ու տոկունը **դուռներ**-ն է. ապագան այս վերջինինն է, բայց նաեւ մեր նոր սերունդներուն համար ամենատրամաբանականը՝ **դուռ-դուռներ**: Ուրեմն նաեւ լեռեր եւ այլն:

ԴՐԱՑՈՒԹԻՆ, ԴՐԱՑԻՈՒԹԻՆ - դրացնութիւն

ԵՂԵԳ - եղէգ

Աւանդուած է երկու ձեւերով ալ: **Եղեգ**-ին առաւելութիւնը այն է, որ մէկ միատրով կը պակսին **է**-ով գրուող բառերը, միւս կողմէ սկզբնաձեւը եւ բարդութիւններն ու ածանցումները հաշտ կ'ըլլան իրարու հետ, որեւէ հնչիւնափոխութիւն տեղի չ'ունենար, հաւասարապէս գրուելով **ե**-ով՝ **եղեգ, եղեգեան, եղեգնաբերան**,

եղեգնաբնակ, եղեգնաբոյս, եղեգնախառն, եղեգնախունկ, եղեգնախոի, եղեգնակոխ, եղեգնաձեւ, եղեգնաշամբ, եղեգնաշէն, եղեգնապուրակ, եղեգնատունկ, եղեգնացուպ, եղեգնաքար, եղեգնեայ, եղեգնուտ:

ԵՌԵԱԿ - երրեակ

ԵՐԲԵՔ - երբէք

Թերեւս շատեր ըսեն՝ անշո՛ւշտ **երբէք**, սակայն բացառուած չէ, որ **երբէք** գրողներ եւս գտնուին: Առնուազն պէտք չէ գայթակղիլ, եթէ այսպէս գրողներու հանդիպինք. որովհետեւ կա՛ն այդպիսիները՝ սկսած... *Նոր բառգիրքէն*, որ ունի **երբէք** եւ **երբեք**, այլ խօսքով՝ նախընտրութիւնը կու տայ առաջինին: Ռուբէն Ղազարեանի գրաբարի նորատիպ բառարաններուն³² մէջ կայ միայն **երբէք**: Մեր մատենագիրներէն Փաւստոս Բուզանդի եւ Եղիշէի պատմութեանց մէջ միայն **երբէք** է, այլ պատմիչներու երկերուն, ինչպէս նաեւ մեր շարականներու կարգ մը հրատարակութեանց մէջ նմանապէս: **Երբէք**-ին կը հանդիպինք աշխարհաբարեան ժամանակակից հեղինակներու եւ բառարանագիրներու քով եւս. օրինակ՝ Նորայր Բիւզանդացիի, Նահապետ Ռուսինեանի *Ուղղախօսութիւն*ին, Որբերեանի *Ովասիսի* ամբողջ երկայնքին, հայր Սիմոն Երեմեանի *Բառգիրքին*³³ մէջ: **երբէք** եւ **երբէք** դրած է Մալխասեանց, սակայն բերած բոլոր օրինակները **երբէք**-ով են: Ճիշտ նոյն ձեւով շարժած է Գաբամաճեան: Չապել Ասատուր *Մասիսի* մէջ ունի **երբէք** (տե՛ս 11 յուլիս 1892, էջ 147), իսկ դասագիրքերուն մէջ՝ **երբեք**: **Երբէք** կը կիրարկեն *Հորիզոն գրականը*, ինչպէս նաեւ *Նոր Յառաջը*, այլեւ կարգ մը գրողներ: Արեւմտահայ նորագոյն բառարանագիրները՝ Գայայեան, հայր Ճիգմեճեան, Տէր Խաչատուրեան եւ հայր Կռանեան ունին միայն **երբեք**:

Պէ՛տք է ենթադրել, թէ անորոշ է, ուրեմն, բառիս ճիշտ ուղղագրութիւնը կամ թէ բաւականաչափ տուեալներ չկան ճիշտ կողմնորոշուելու համար: Բնա՛ւ երբեք:

Ի՛նչ վարկ ալ այլապէս վայելէ **երբէք** գրող հեղինակութիւնը կամ աղբիւրը՝ կը սխալի ան: Որովհետեւ այս բառին վերջադաս մասնիկը համազօր է **ումեք**, **ուստեք**³⁴ եւ **ուրեք** բառերու ածանցին. **ում**, **ուստ**, **ուր**, **երբ** հարցական-յարաբերական դերանունները նոյն ածանցի կցումով կու տան **ումեք**, **ուստեք**, **ուրեք**, **երբեք**: Հոն ուր *Նոր բառգիրքը*, Գաբամաճեանն ու Մալխասեանցը կը գրեն **երբէք**, անոնք չեն վարանիր

միաժամանակ գրելու **ումեք, ուստեք, ուրեք**. արդ, **երբեք**-ը այս երեքն տարբեր ածանց չունի: Աչքի առաջ ունենալ նաեւ հետեւեալ յարացոյցը, որ կը փարատէ ամեն կասկած.

երբ երբեմն երբեք

ում ումեմն ումեք

ուստ ուստեմն ուստեք

ուր ուրեմն ուրեք

Սա անվիճելի փաստ մըն է հաստատելու, թէ ամեն հեղինակութիւն ենթակայ է...սխալելու, եւ թէ ո՛վ ալ ըլլայ խնդրոյ առարկան, ապա պէտք է միշտ պահել գիտական կասկածի իրաւունքը: Սիրելի Պղատոնը, այո՛, սակայն նախընտրել... ճշմարտութիւնը:

Ծանօթ.-- Ունինք **էք** վերջաւորութիւնը եւս, որ ուրիշ բան է. զայն կը գտնենք սովորաբար բայարմատներու վրայ, ուր ան ամփոփումն է **եայք**-ին. երբեմն ալ **այք**-ին օրինակ՝ **եկայք-եկէք, ջրօրհնեայք-ջրօրհնէք, երեխայք-երեխէք**, այլեւ **երեսբացէք, հիմնօրհնէք, հինադրէք, նշանդրէք** եւ այլն:

ԵՒՐԱՄԻՈՒԹԻՒՆ - Եւրամիութիւն

Ոմանց քով հակամէտութիւն կայ այս եւ նոյնարմատ բառերը կազմելու **եւրա**-ով եւ ոչ **եւրո**-ով, ինչպէս՝ Եւրամիութիւն, **Եւրադատարան, Եւրախորհուրդ, Եւրախորհրդարան** եւ այլն՝ հարազատ մնալու համար հայերէնի «ա» յօդակապի գաղափարին: Այսպէս վարուած են մեր հեռաւոր նախնիներն ալ. օրնակ՝ յունական **եւրո**նոտոս բառը տառադարձած են **եւրան**ոտոս (*Արմատական*, Բ, 71բ): Սակայն միւս կողմէ **եւրո** արմատը շատ զօրաւոր կը ճնշէ տակաւին արդի հայուն գիտակցութեան վրայ:

Առայժմ կարելի է գոհանալ **Եւրամիութիւն**-ով, որ յարաբերաբար աւելի տարածուած է, իսկ **եւրասիական**-ը արդէն կանոնական է: Մնացեալին համար որդեգրել շատ աւելի թելադրական **եւրո** արմատը, ինչպէս՝ **եւրոարժոյթ, եւրոբաժնետոմս, Եւրոդատարան, Եւրոդրամատուն, Եւրոխորհուրդ, Եւրոխորհրդարան, Եւրոպոիտ** (europoïde), **Եւրովարկ, Եւրոպացի, Եւրոպուիի**: Եւ անշուշտ դրամանիշը՝ **եւրո**:

Այս պարբերութեան շարադրութեան առթիւ շատ լաւ կը գիտակցինք, որ մեր լեզուն տակաւին բոլոր ընտրութիւնները չէ կատարած ու բաւականաչափ չէ կայունացուցած **տուեալ** արմատի ուղղագրութիւնը:

ՀԲՕՍԱՇՐՋՈՒԹԻՒՆ- զբոսաշրջիկություն

Նաեւ՝ զբոսաշրջային, զբոսաշրջական եւ ոչ՝ զբոսաշրջիկային, զբոսաշրջիկական:

ՀԳՈՒՇ - զգոյշ

Տե՛ս՝ ուժ:

ՀԵՐԴ (զի-արդ) - զերթ

Նոր բառգիրքը ունի «**զերթ՝ տեսնել զերդ**»։ Ինչ որ կը նշանակէ, թէ բառս **զերդ** է, եւ իրօք ալ է՝. ան գումարն է **զի** եւ **արդ** բաղադրիչներուն։ Այսքանը պէտք է բաւէր, որ այլեւս ամէն զառաժում վերջ գտնէր կամ թէ բնաւ գոյութիւն չունենար։ Բայց ահա 19-րդ դարու կէսերէն սկսեալ ունինք թէ՛ **զերդ** (Տեմիրճիպաշեան, Թերզեան, Թէքէեան եւ ուրիշներ), թէ՛ **զերթ** (Դուրեան, Զարիֆեան եւ ուրիշներ)։

ԸՄՊԱՆ - ըմբան

Բերանի խոռոչը կոկորդին միացնող մկանային խողովակը։ Բառիս արմատն է «ումպ», հետեւաբար **ըմպել-ըմպան**։ Յաւալի թիրիմացութեամբ մը գրուած է **ըմբան** ու այնուհետեւ անցած է բառարանէ-բառարան։

ԸՆԹԵՌՆԵԼԻ - ընթեռնլի

Այս բային սկզբնաձեւը կամ անորոշ դերբայը **ընթեռնուլ** էր, որուն նմանութեամբ բաւական բայեր ունեցած է գրաբարը։ Ուլ բայական լծորդը աշխարհաբարին համար այլեւս խորթ է. այս լծորդութեան հազիւ քանի մը բայեր՝ **թողուլ, զգենուլ...** կը քաշքշեն իրենց խեղեալ գոյութիւնը, այն ալ՝ քանի մը ժամանակներու մէջ միայն։ Միւս բոլորը կա՛մ անհետացած են, կա՛մ լծորդութիւն փոխած են. օրինակ՝ **արգելուլ, առնուլ, դիզուլ, զենուլ, զերծուլ, կիզուլ, հեղուլ, հերծուլ, յեղուլ, յենուլ** եւ այլն դարձած են **արգիլել, առնել, դիզել, զենել, զերծել, կիզել, հեղել, հերծել, յեղել, յենել** եւ այլն։ **Ընթեռնուլ**-ը չէ կրցած, գոնէ արեւմտահայերէնի մէջ, փոխուիլ, այդ պատճառով ալ մնացած է լուսանցքային բայ մը, որ փոխարինուած է **կարդալ**-ով։ Մեր բառարանագիրները մեծահոգաբար կը դնեն **ընթեռնուլ** ձեւը, որովհետեւ իրենք ալ չեն գիտեր, թէ ճիշտ ինչպէ՞ս վարուին ասոր հետ, մանաւանդ որ կենդանի ու կենսունակ են **ընթերցում, ընթերցանութիւն, ընթերցասէր, ընթերցարան** եւ այլն։ Եւ ան բառարանէ-բառարան կը քաշքշէ իր անմեղ, անվնաս ու մոմիացած ներկայութիւնը,

մանաւանդ որ մերթ ընդ մերթ չեն պակսիր **կ'ընթեռնում** կամ **ընթերցայ** գրող հնամոլներ: Բայց բառարանները կը դնեն այս բային նաեւ **ընթեռնլի** դերբայական ձեւը,– որ կը կիրարկուի կարգ մը գրողներու եւ թերթերու կողմէ,– ի նմանութիւն միւսներուն ալ, որոնք գրաբարի մէջ կու տային **առնուլ-առնլի, զեղուլ-զեղլի, զենուլ-զենլի, հերձել-հերձլի, յեղուլ-յեղլի** եւ այլն:

Ժամանակը դերբայական այս ձեւերն ալ մէջ մերժած է, եւ փաստօրէն միջին արեւմտահայը եւ քերականական կաշկանդում չունեցող մտաւորականը կ'ըսեն **ընթեռնելի, անընթեռնելի**, բացառուած չէ **ընթերցելի** ձեւը եւս՝ այս պարագային արեւելահայերէնի հետեւողութեամբ, ուր բային սկզբնաձեւն ալ դարձած է **ընթերցել**: Պէտք է ըսել, որ արեւելահայերէնը յաջողած է յարաբերաբար աւելի ճիշտ ու դիւրին կազմակերպել գրաբարէն աշխարհաբար անցումը: Արեւմտահայերէնին համար, օրինակ, **ընթեռնուլ** եւ **թողուլ** խեղուած ու անկատար բայեր են, որովհետեւ իրենց ա'յս կաղապարով՝ անխոնարհելի են, մինչ արեւելահայերէնի մէջ ունին իրենց խոնարհական ամբողջ տախտակը, որովհետեւ այս զոյգ բայերուն լծորդութիւնը փոխելով՝ անոնք յաջողած են լրիւ փրկել զանոնք կորուստէ կամ մոմիացումէ:

Խոհեմութիւնն ու հեռատեսութիւնը կը պահանջեն, որ այլեւս վերջ տրուի այս անիմաստ քաշքշուքին, եւ յիշեալ դերբայը արձանագրուի **ընթեռնելի**. բանիւ նովին նաեւ **յեղուլ-յեղլի** դերբայն ալ արձանագրուի **յեղել-յեղելի**, հականիշը՝ **անյեղելի**: Ասի աննախընթաց բարեշրջում մը չէ. մենք արդէն կ'ըսենք **առնելի(ք), զենելի** (ոչխար), **հեղելի** (արիւն) եւ այլն հոն, ուր գրաբարը կ'ըսէր **առնլի, զենլի, հեղլի**. ուրեմն նաեւ՝ **ընթեռնելի-անընթեռնելի, յեղելի-անյեղելի**:

Հարցը տարբեր լուծում պիտի ունենար, եթէ աշխարհաբարի մէջ կենսունակ ու գործուն ըլլար **ընթեռնուլ** ձեւը. սակայն պարագան այդ չէ: Աշխարհաբարը այս բայը կ'ըմբռնէ **ընթեռնել** կաղապարով,– այլ հարց թէ չ'օգտագործեր զայն, այլ կ'ըսէ **կարդալ**,– ուստի դերբայն ալ կը դարձնէ **ընթեռնելի**:

Տրուած ըլլալով որ **ընթեռնուլ** սկզբնաձեւէն մնացած են **ընթերցում, ընթերցանութիւն, ընթեռնելի** եւ այլն եւ տրուած ըլլալով, որ այս բայը մշակութային շատ մեծ լիցքաւորում ունի մեր լեզուին ու բարքերուն մէջ, միւս կողմէ՝ տրուած ըլլալով որ աշխարհաբարեան խոնարհական կաղապարները կը մերժեն **ուլ** լծորդութիւնը,

ցանկալի է, որ խոհեմաբար որդեգրենք արեւելահայերէնի մէջ առկայ **ընթերցել** ձեւը՝ իբրեւ հոմանիշ **կարդալ**-ին: Ճիշտ է, որ հոմանշութիւնը ցանկալի երեւոյթ չէ լեզուներու համար, սակայն անգամ մը որ որդեգրուի ան, ժամանակի ընթացքին կը յառաջանայ նրբերանգային զանազանութիւն մըն ալ, եւ այսպէսով արեւմտահայերէնը կ'իրացնէ զայն:

Իսկ թէ ի՞նչ կը խորհին **թողուլ**-ին ու **զգենուլ**-ին կառչողները ասոնց համապատասխան բայածականներուն մասին՝ **թողի** եւ **զգենի**՝ պիտի ըսեն **ընթեռնի**-ի հետեւողութեամբ... օրինակ՝ անոնք որ կ'ըսեն **ընթեռնի ձեռագիր**, պիտի յօժարէի՞ն հետեւողականութեան սիրոյն ըսել նաեւ **զգենի հագուստ**, ո՛չ, պիտի չըսեն, որովհետեւ ծիծաղելի է նման կառոյց մը. սակայն նոյնքան ծիծաղելի է այլեւս **ընթեռնի**-ն ալ:

ԸՆԿՃԵԼ - ընգճել

Թէեւ բառիս արմատն է **գուճ**, որ կը նշանակէ **ծունկ** կամ **ծնկոսկր**, իսկ բայը կը նշանակէ **ծունկի բերել**, **զգեստնել**, սակայն մեր երկու բարբառներուն մէջ հաւասարապէս նուիրականացած է **ընկճել** ձեւը՝ **կ**-ով, որ եւ կը պահենք:

ԹԱԿԱՐԴ - թակարթ

ԹԱՂԱՆԹ - թաղանդ

ԹԱՆԳԱՐԱՆ - թանկարան

Ըստ Աճառեանի **թանգ** եւ **թանկ** նոյն արմատի ուղղագրական տարբերակներ են, որոնք գոյութիւն ունեցած են դասական հայերէնի օրերէն ու այնուհետեւ գործած են հայերէնի բոլոր արտայայտութիւններուն մէջ: **Թանգ** կախեալ արմատը, որ բառային կարգավիճակ չէ ստացած, տուած է **թանգարան**, եւ ասով բարդուող ու ածանցուող բառեր՝ **թանգարանագէտ**, **թանգարանային**, **թանգարանապետ** եւ այլն, իսկ **թանկ** անկախ արմատը, որ ածական է եւ կը նշանակէ սուղ, բառային ազատ միաւոր է, որ տուած է **թանկութիւն**, **թանկագին**, **թանկայիշատակ**, **թանկավաճառ**, **թանկարժէք** եւ այլն:

Ծանօթ.-- Ջահուկեան ունի միայն **թանկ**, այլեւ **թանգար** տարբեր բառերը, սակայն ոչ մէկ բացատրութիւն կու տայ **թանգարան**-ի կազմութեան կամ ստուգաբանութեան մասին: Ըստ Ներսէս Մկրտչեանի՝ **թանգարան**-ը եւ արմատակից բառերը յառաջացած են բաբելական **թանգար**-էն, որ կը նշնակէ

վաճառական. սա ասորերենի **taggara**-ն է, իսկ արաբերենի մէջ՝ **tujjar** (تجار). Եւ այս բառէն յառաջացած է **թանգարան**-ը, որ նշանակած է վաճառատուն, բայց նաեւ գանձարան, որոնք լեցուն են մեծարժէք ու չնաշխարհիկ իրերով, որն ալ իր կարգին, իմաստի զարգացումով, տուած է մեզի ծանօթ արդի **թանգարանը**, որ նոյնպէս լեցուած է հնաբանական ու արուեստի թանկարժէք իրերով³⁵: Ուրեմն Մկրտչեանի հիմնական առանձնայատկութիւնը այն է, որ **թանգարան**-ին արմատը կը նկատէ **թանգար**-ը եւ ոչ թէ **թանկ**-ը կամ **թանգ**-ը, ինչպէս կը մտածէր Աճառեան:

ԹԱՏԵՐԳՈՒԹԻՒՆ - թատերգութիւն

Այս զոյգը հրապարակային բանավեճի նիւթ դարձնողը, որքան գիտեմ, Բենիամին Թաշեանն էր, որ կառչած էր **թատերգութիւն** ձեւին, իսկ անոր գլխաւոր ընդդիմախօսը՝ Շաւարշ Նարդունին, «բարբարոս» կը կոչէր այդ բառաձեւը (*Յառաջ*, 29 յունուար 1961):

Թաշեանին հիմնաւորումը այն էր, որ բառիս արմատը **թատ** չէ, այլ **թատր** կամ **թատեր** է, որմէ՝ **թատերական** եւ **թատրոն** եւ այլն, որ, կապուելով **երգ** (ուֆին) բաղադրիչին, պէտք է տայ **թատերգութիւն**:

Ստուգաբանօրէն ամէն բան ճիշտ ըլլալ կը թուի, սակայն լեզուն միայն ստուգաբանութիւն ու քերականութիւն չէ, ուրիշ բան ալ է, գոնէ երբեմն. այդ ուրիշը՝ **ճաշակն է, գեղեցիկն է, բարեհնչութիւնն է**, որոնք միշտ հաշտ չեն ընթանար ստուգաբանութեան ու քերականութեան հետ: **Թատերգութիւն** ձեւը, ահա, այս վերջին արժէքներուն արտադրութիւնն է:

Բառիս հնագոյն ձեւը պէտք է **թատեր-երգութիւն** եղած ըլլայ, ճիշտ ինչպէս **ողբ-երգութիւն**, **կատակ-երգութիւն** եւ այլն: Սակայն փաստօրէն ան սկսած է հետզհետէ ամփոփուիլ՝ հաւասարապէս տալով թէ՛ **թատերգութիւն**, թէ՛ **թատերգութիւն**. Թաշեան այս վերջին ձեւով գրողներուն դէմ է, եւ կը բողոքէր, փոխանակ ըմբռնել փորձելու, թէ ինչո՞ւ այս վերջին ձեւով արտասանողներ կային: Այսպէս է, քանի որ **թատերգութիւն** ձեւին մէջ կը գտնենք **եր-եր** կրկնաբանութիւնը, որ էապէս խժալուր է. հայերէնը նման խժալուր կառոյցները ընդհանրապէս կը մեղմացնէ, թէկուզ հակաստուգաբանական կամ հակաքերականական ըլլայ այդ մեղմացումը: Եւ **թատերգութիւն>թատերգութիւնը** առաջին օրինակը չէ. մեր լեզուն բաւական ուրիշ նմուշներ եւս կը տրամադրէ նման մեղմացումներու. օրինակ՝ **մարմարաշէն-մարմարաշէն**, **թա-**

զաւորուիի-թագուիի, ճարտարասան-ճարտասան, գլխահատել-գլխատել, կեղծածամ-կեղծամ, զանցարարութիւն-զանցառութիւն³⁶, աշխարհահայեացք-աշխարհայեացք, հասարակակարգ-հասարակարգ, տաւարարած-տաւարարծ-տաւարած, օգոստոսափառ-օգոստափառ, շնորհահանդէս-շնորհանդէս եւ այլն: Նոյնիսկ բարբառներու մէջ ունինք նման մեղմացումներ, օրինակ՝ **փեսայահրաւեր-փեսաւէր, հարսնահրաւեր-հարսնաւէր** եւ այլն: Այս ալ ըսենք, որ միայն հայերէնի մէջ չէ որ կը գործէ յիշեալ կանոնը կամ երեւոյթը. ան կը գործէ բոլոր լեզուներու մէջ: Լատին հոգետոր Կիկերոն, որ խօսքի մեծ վարպետ մըն էր, ըսած է. «*Սովորութիւնը երբեմն քաղցրութեան համար ընդունելի ըրած է լեզուին օրէնքներուն դէմ մեղանշել*»: Մենք **քաղցրութիւն** բառին փոխարէն գործածեցինք **մեղմացում** բառը:

Հիմա, կրնա՞նք Թաշեանէն պահանջել, որ ինք ու հայերէնը ընդհանրապէս չգրեն **թագուիի**, այլ **թագաւորուիի**, քանի **թագուիի** կը նշանակէ **էգ թագ**, կամ չգրէ **ճարտասան**, քանի բառին արմատը **ճարտ** չէ, այլ **ճարտար** է, չգրէ **կեղծամ**, քանի բառիս առաջին արմատը **կեղ** չէ, այլ **կեղծ** է եւ այլն:

Նոյն տրամաբանութեամբ ու տրամադրութեամբ ալ ծնունդ առած է **թատերգութիւն**, ինչպէս նաեւ՝ **թատերգակ** պարզ ու բարեհունչ ձեւերը, եւ անտեսուած են **թատրերգութիւն** եւ **թատրերգակ** կազմութիւնները, որոնք կոկորդդ կը ճանկոտեն: Այլ խօսքով՝ այստեղ կը մնայ գեղագիտական ընտրութեան հարց մը եւ ոչ թէ բառագիտական կամ բառակազմական ճշգրտութեան հարց:

ԹԱՔՈՒՆ - թագուն

ԹՈՅԼԱՏՐԵԼ - թուլատրել

Ինչպէս նկատելի կամ ակնկալելի էր, **թուլատրել** հնչիւնափոխ ձեւը չէ ընդունուած գրական աշխարհաբարի մէջ: Այսպէս ալ՝ **թոյլատրուիլ, թոյլբերան, (ան)թոյլատրելի, (ան)թոյլատու, թոյլտութիւն**, եւ ոչ՝ **թուլատրել, թուլբերան, (ան)թուլատրելի, (ան)թուլատու, թուլտութիւն**: Բայց ունինք՝ **թուլանալ, թուլացնել, թուլացում, թուլութիւն, թուլակազմ, թուլահոգի, թուլամիտ, թուլամորթ**: Այս այլաձեւութիւնները լեզուի քմայքն են եւ պէտք է ընդունուին, մանաւանդ որ կատարուած իրողութիւն են:

ԹՊՐՏԱԼ - թփռտալ, թփրտալ, թրպրտալ, թռպռտալ

Այս բառը չունին *Նոր բառգիրքն* ու *Արմատականը*: Զայն չունին *Օսմաներէնէ հայերէն բառարանն*³⁷ ու Գայայեանը եւս: Առաջին անգամ կը հանդիպինք Ճիզմեճեանի բառարանին մէջ (1954-ին) **թփոտալ** ու **թփոտուք** ձեւերուն: Այնուհետեւ Տէր Խաչատուրեան կը դնէ միայն **թփոտուք**, իսկ հայր Կռանեան՝ **թփոտալ**: Մալխասեան 1944-ին կը մերժէ **թփոտալ**-ը եւ կ'իրացնէ **թրպրտալ**, բայց նաեւ՝ **թռպոտալ**...: Ակադեմիայի քառահատոր բացատրական բառարանը կ'ընդունի միայն **թպրտալ** եւ կը մերժէ միւս բոլոր ձեւերը: Կը հետեւինք այս վերջինին: Կը նշանակէ անհանգիստ՝ հոգեվարքային կշռութաւոր շարժումներ ընել. **կը թպրտայ** ջուրէն դուրս ինկած ձուկը, կ'իսամահ աղաւնին կամ որեւէ մորթուող անասուն, տագնապող սիրտը եւ այլն:

ԹՌՎՈՒԱԼ - թրվալ

ԹՔԵԼ - թքնել

Այս առօրեայ կնցաղային այնքան սովորական բայը խոնարհական վեց տարբեր տարազներ հագած է արեւմտահայ բարբերու մէջ.

ըստ Այտընեանի՝ թքայ թքար թքաւ թքի՛ր

ըստ Գազանճեանի՝ թքի թքիր թքաւ թո՛ւք

ըստ Զապէլ Ասատուրի՝ թուքի թուքիր թուքաւ թո՛ւք

ըստ ռամիկին՝ թքնեցի թքնեցիր թքնեց թքնէ՛

ըստ կարգ մը գրողներու՝ թքեցի թքեցիր թքեց թքէ՛

ըստ Կ. Առաքելեանի՝ թքի թքիր թքաւ թքի՛ր

Ասոնցմէ առաջին հինգը, որքան ալ խայտաբղէտ, այսուհանդերձ կը հետեւին որոշ տրամաբանութեան մը ու լեզուական ասանդոյթի մը, որոնք հայկական ըլլալէ չեն դադրիր. չեն ուզեր մէկ առ մէկ սերտել, շահեկան չէ: Միայն վերջինն է, որ ոչ մէկ տրամաբանութեան ու ոչ մէկ ասանդոյթի կը հետեւի, այլ բոլորովին կամայական ու յերիւրածոյ խոնարհում մըն է. հայերէնը չունի բացարձակապէս ոչ մէկ բայ, որուն կատարեալի եզակի երկրորդ դէմքը՝ **թքիր**, եւ հրամայական եզակին՝ **թքի՛ր**, կարենան նոյնանալ, ինչպէս նոյնացած են այստեղ: Այս վերջին ձեւը կը պարտինք Կարօ Առաքելեանին³⁸:

Ո՛ւր պէտք է փնտռել այս արտասովոր խատաբղէտութեան պատճառը այնպիսի սովորական ու գործածական բայի մը համար, որ կայունանալու ամէն պատճառ ունէր: Նախ եւ առաջ մեր տեսաբաններուն՝ սկսած Այտընեանէն, դասագիրքերու հեղինակ-

ներուն եւ բառարանագիրներուն, ինչպէս նաեւ մեր ուսուցիչներուն անհեռատեսութեան մէջ, քանի չեն անդրադարձած, որ աշխարհաբարի փնտռածը ածանցազուրկ՝ պարզ կանոնաւոր **թքել** բայն է, որ պիտի տայ՝ **թքեցի-թքեցիր-թքեց-թքէ՛**։ սա միակն է, որ հաշտ է աշխարհաբարեան մտածողութեան հետ։ Առ այս ալ վաղուց ու միանգամ ընդմիշտ մեր դասագիրքերէն ու բառարաններէն, այլեւ լեզուական բարքերէն դուրս պէտք է դրուէր **թքնել** ձեւը, որ անտնտեսելի է աշխարհաբարի մէջ։

Հայերէնը նոյնիսկ գրաբարի օրերէն նախաձեռնած է այս բարեշրջումին՝ **թքնել**-ին կողքին հետզհետէ տեղ տալով ու ձգտելով **թքել**-ին. ահա Բագրատունիին վկայութիւնը. «Ոմանք ի բայից աստի լինին եւ ըստ բ. լծորդութեան...**թքեն**» («Ի պէտս զարգացելոց», § 372)։ *Նոր բառգիրքը* իր կարգին կը հաստատէ **թքել** ձեւի գոյութիւնը եւ կու տայ բնագրային օրինակներ։

ՆԿԱՏԻ ՈՒՆԵՆԱԼ - ի նկատի ունենալ

ԻՋԵՒԱՆ(ԻԼ) - իջեվան(իլ)

Նոյն հետայն նաեւ՝ **օթեւանիլ, բարձրաւանդակ՝** նմանապէս ուով։

ԻՐԱՐԱՄԵՐԺ - իրերամերժ

Այս բառին արմատը գրաբարեան **իւրեար** դերանունն է. որ հնչիւնափոխուելով պէտք է տար **իրար** եւ **իրեր**. այսպէս ալ եղած է. արեւելահայերը միահամուռ կ'ըսեն **իրարամերժ**, իսկ արեւմտահայերս ընդհանրապէս կ'ըսենք **իրերամերժ**, որ աւելի գրաբարեան կառոյց է։ Այս երկութիւնը կարելի է լուծել ի նպաստ առաջինին, քանի մեր աշխարհաբարը արդէն ունի **իրար** դերանունը եւ **իրարանցում** գոյականը, որ ոչ մէկ ատեն **իրերանցում** հնչած է, հետեւաբար թէկուզ հետեւողականութեան սիրոյն պէտք է պահել միասնական **իրարամերժ** ձեւը, որ մանկավարժօրէն եւս կ'արդարանայ, այնպէս ալ՝ **իրարահաւասար**, փոխանակ **իրերահաւասար**-ի, այլեւ՝ **իրարօգնութիւն, իրարհասկացողութիւն** եւ այլն։

Տեսնել նաեւ **արծուաբոյն-արծուեբոյն**։

(ԱՆ)ԽԱԽՏ - անխախտ

Տե՛ս՝ **ծածկ-ծածք**։

ԽԱՂԱԼԻՔ - խաղալիկ

Ուղղագրական այս երկձեռությունը գոյություն ունեցած է անյիշելի ժամանակների: Արդի արեւելահայերէնի մէջ կայունացած է ասոնցմէ առաջինը, արեւմտահայերուս մէջ կը կիրարկուին երկուքն ալ, նոյնիսկ բառարանագիրները իրենք երկփեղկուած են, օրինակ *Նոր բառգիրքը*: Տրուած ըլլալով ապառնի դերբայի «իք» վերջաւորութիւնը կրող գոյականներու շատ մեծ յաճախականութիւնը, ինչպէս՝ **ուտելիք, խմելիք, առնելիք, տալիք, երթալիք, գալիք** եւ այլն, ապա յարմար է, որ կողմնորոշուինք ի նպաստ **խաղալիք**-ին, մանաւանդ որ այսպէսով միութիւն կազմած կ'ըլլանք նաեւ արեւելայերէնի հետ եւս:

ԽԵՆԵՇ - խենէշ

Նոր բառգիրքը ունի երկու ձեւերն ալ՝ **խեննէշ** եւ **խեննէշ**, բերուած են բազմաթիւ բարդ ու ածանցաւոր բառեր՝ հաւասարապէս **ե**-ով ու **է**-ով: Աճառեան այս երկուքը կը թուէ, իր կողմէ կ'աւելցնէ գոյութիւնը **խէննէշ** ձեւի մըն ալ: Մեր արդի բառարանագիրները ունին ընդհանրապէս երկուքն ալ, նաեւ՝ մերթ մէկը, մերթ միւսը: **խեննէշ** ձեւին ընտրութիւնը վերջ կու տայ այս համատարած խայտաբղէտութեան ու զառաժումներուն, մէկ միաւորով կը պակսի **է**-ով գրուող բառերուն թիւը, միութիւն մըն ալ կը հաստատուի արեւելահայերէնի հետ:

ԽԵՆԹ - խենդ

ԽՆՁՈՅՔ - խնոյք

Նոր բառգիրքը, Աճառեան, Զահուկեան հաւասարապէս ունին երկուքը՝ **ջ**-ով ու **ճ**-ով: *Օսմաներէնէ հայերէն բառարանն* ու Գայայեանը ունին միայն **խնջոյք**. այս վերջին ձեւը որդեգրած են արեւելահայերը եւս: Ենթադրելի է, որ բառիս սկզբնաձեւը **խնջոյք** էր՝ **ջ** ձայնեղով: Հետագային, երբ **ջ** շնչեղացաւ, իսկ **ճ** ձայնեղացաւ, ապա բառս սկսանք գրել **ճ**-ով: Արեւելահայուն **խնջոյք** արտասանութիւնն ու մեր **խնոյք** արտասանութիւնը փաստօրէն նոյնն են: Որդեգրելով **խնջոյք** ձեւը վերադարձած կ'ըլլանք դասական ուղղագրութեան, ինչպէս նաեւ վերջ կու տանք արեւելահայ-արեւմտահայ երկութեան:

ԽՈՆՁԵՆՔ - խոնջէնք

Գրաբարը ունէր **խոնջ** արմատը եւ ասկէ սերած **խոնջութիւն, խոնջանք, խոնջական, խոնջանալ** եւ այլն, սակայն չունէր **խոնջէնք** գոյականը, որ այս ուղղագրութեամբ՝ **է**-ով, ծնունդ առած է

աշխարհաբարի մէջ, հաւանաբար ԺԹ. դարու կէսերուն եւ այսպէս ալ մտած է մեր բոլոր բառարաններուն մէջ: Գրիգոր Զոհրապ երեք անգամ գործածած է զայն իր «Վերադարձը» պատմուածքին մէջ, ինչպէս նաեւ Երուխանը «Գերագոյն ներում»-ին մէջ. այս խորագիրով քերթուած մըն ալ ունի Մուշեղ Իշխանը: Արդ, ըմբռնելի չէ, թէ ինչո՞ւ **է**-ով, քանի հայերէնը **էնք** ածանց չէ ունեցած: **էնք** վերջաւորութեան կը հանդիպինք միմիայն այն բառերուն մէջ, որոնք ունին արմատական **էն** հնչիւնախումբը, որուն վրայ կ'աւելնայ **ք** յոգնակերտը՝ **զէն-ք, կապէն-ք, օրէն-ք** եւ այլն: Մենք չունինք **խոնջէն** բառ մըն ալ, որմէ կարելի ըլլար ստանալ **խոնջէնք**: Այս տուեալներով՝ **էնք**-ը յերկրածոյ ածանց մըն է, որ հայերէնի ուղղագրական կանոններուն ալ կը հակադրուի, քանի երկու արմատական բաղաձայնէ առաջ չի կրնար **է** գալ: Մինչդեռ կարելի է գրել **խոնջենք**, քանի ունինք **ենք** յոգնականացուցիչ ածանցը, որ բաղադրեալ է՝ **եան+ք**. օրինակ՝ **Թորոսեանք-Թորոսենք, Մարկոսեանք-Մարկոսենք, Վարդանեանք-Վարդանենք**, որոնք կը նշանակեն Թորոսը եւ իր անմիջական հարազատները կամ համախոհները, զինք շրջապատողները: Այս պարագային **խոն-ջենք** ձեւը կ'ընկալուի իբրեւ յոգնակին **խոնջ**-ին եւ հոմանիշը **խոն-ջանք**ին, որուն **անք** բաղադրեալ ածանցը նմանապէս յոգնականացուցիչ է, յիշել՝ **զարդար-անք, կախարդ-անք, Վարդան-անք** եւ այլն: **խոնջենք** ձեւը այլապէս ալ ընդունելի է, եթէ զայն նկատենք **խոնջանք**-ին մէկ տարբերակը, քանի **ա** եւ **ե** լծորդ հնչիւններ են. օրինակ՝ **Արաքս-Երասխ, առասան-Երասան, Երախայ-Երեխայ** եւ այլն:

խոնջէնք-ին կաղապարով յառաջացած է **օրհնէնք** ուղղագրութիւնն ալ. օրինակ՝ «Ան ալ էֆէնտիին **օրհնէնք** տուա՛ւ, **օրհնէնք** տուա՛ւ որ...» (Արփիար Արփիարեան): Եթէ առաջինը աւանդուած է գրաբարէն գէթ **խոնջանք** ձեւով, երկրորդը ա՛յդ ալ չունի. չէ՛ աւանդուած **օրհնանք** սկզբնաձեւ մը: Աճառեան *Արմատական*ին մէջ մուծած է **օրհնանք**-ը՝ իբրեւ նորագոյն կազմութիւն: Իսկ իր *Հայերէն գաւառական բառարան*ին մէջ ունի նաեւ **օրհնէք** եւ **օրհնէնք**, որոնք տարածուած կ'ըլլան Պոլիս, Երեւան, Ղարաբաղ, Տփղիս, Ակն, Զէյթուն, Լեհաստան: Ամատունի իր *Հայոց բառ ու բան*ին մէջ ասոնցմէ ոչ մէկը մուծած է:

Անշուշտ բացատրելի է **օրհնէք**-ը, որմէ յառաջացած են **խաղողօրհնէք, հիմնօրհնէք, ջրօրհնէք, տնօրհնէք** եւ այլն. ասոնց բոլորին մէջ մտնող **էք** բաղադրիչը խտացած **եայ+ք**

բաղադրեալ ածանցն է: Բաղդատել նաեւ՝ **դռնբացէք, կղպանք-կողպէք** եւ այլն: Ինչ որ վիճելի ու անվաւեր է՝ **օրհնէնք** ձեւն է իր այս ուղղագրութեամբ:

ԽՈՉԸՆԴՈՏ - խոչնդոտ

Շատ տարածուած սխալագրութիւն մըն է, որ հետեւանք է բառիս կազմութեան չիմացութեան: Արդարեւ, ան կազմուած է **խոչ-ընդ-ոտ** բաղադրիչներով, որոնց **ընդ** նախդիրը կը մնայ անփոփոխ, ուրեմն՝ **խոչընդոտ** եւ ոչ **խոչնդոտ**: **Ը**-ով կը գրուին նաեւ՝ **առաջընթաց, առընթեր, ինքնըստինքեան, մէկընդմիշտ, հակընդդէմ, հիւրըն(դ)կալ, որոտընդոստ** եւ այլն: Ուշադրութիւն, տարբեր է **կորնթարդ**-ը:

ԽՈՐԱՉՆԻՆ - խորագննին

Բայիս արմատը **գնին** է, որ հնչիւնափոխուելով կու տայ **գնն(ել)**՝ ի ծայնաւորի սղումով. այս վերջինին զոյգ **ն**-երը պատճառ կը դառնան, որ համբակ գրիչներ գրեն **խորագննին**, այնպէս ալ՝ **մանրագննին**. ասոնք պէտք է ըլլան **խորագնին** եւ **մանրագնին**: Նոյն տրամաբանութեամբ ալ՝ **խորաքնին**:

ԽՈՐՏՈՒԲՈՐՏ - խորտաբորտ, խորդութորդ, խորթութորթ

Բառիս հնագոյն կիրարկութիւնը կը գտնուի Խորենացիի պատմութեան մէջ՝ **խորտաբորտ** ձեւով. այսպէս ալ մտած է ան *Նոր բառգիրքի* մէջ: Արեւմտահայ բառարաններուն գրեթէ բոլորը ունին **խորտութորտ**. Մալխասեան որդեգրած է այս նոյն ձեւը: Արեւելահայ հետագայ բառարանագիրները որդեգրեցին **խորդութորդ** ձեւը՝ 1944-ին Արարատ Ղարիբեանի մէկ առաջարկին հետեւողութեամբ: Աճառեան կը մտածէ, որ բառիս արմատն է **խորթ** ածականը, որուն կրկնութեամբ ստացուած է կամ պէտք է ստացուի **խորթութորթ**: Այս համատարած շփոթին մէջ կը պահենք մեր մէջ նուիրականացած **խորտութորտ** ձեւը:

ԾԱԼԵԼ - ծալլել

Մեր բնիկ լեզուն միշտ ալ խորշած է կրկնակ բաղաձայնէն, եւ փաստօրէն մենք չունինք որեւէ արմատական բառ, որ կրկնակ բաղաձայն բովանդակէ. եղածները քանի մը խաբուսիկ օրինակներ են, որոնց մէջ պարագայաբար կրկնակ բաղաձայն կը ձեւանայ. օրինակ՝ **մրրիկ** բառին արմատը **մրուր** է՝ **իկ** ածանցով, որ դարձած է **մրրիկ**: **Փթթիլին** արմատը՝ **փթիթ**. **կլլել**՝ նախապէս

եղած է **կլանել**, ապա **կլնել**, որուն ն բաղաձայնը լին ազդեցութեամբ դարձած է **լ**, եւ ունեցած ենք **կլլել**: Նոյն ճամբով յառաջացած են **ելլել** բային զոյգ **լիւները՝ ելանել-ելնել-ելլել**: Այլեւ՝ **եղանել-ելանել-ըլանել-ըլնել-ըլնալ-ըլլալ** եւ այլն: Նոյնպիսի ճամբով յառաջացած են **խլլինք** եւ բարբառային **բալլինք** բառերը (**խլինք-խլլինք, բանալիք-բալլինք**):

Միւս կողմէ, սակայն, մեր նոր լեզուն կարծես հակառակ ձգտումը ունեցած է. ինք ստեղծած է կրկնակ բաղաձայններ հոն, ուր անոնք չկան. այսպէս յառաջացած են **ծալլել, փետտել, փտտիլ, ամմեն, հրամմել** արտասանութիւնները, որոնցմէ **ամմեն**-ը գոնէ գրաւոր արտայայտութիւն չէ գտած, սակայն միւս չորսը երկարատեւ ու շատ-շատերու կողմէ արտասանուած ու գրուած են ու մինչեւ հիմա ալ կ'արտասանուին ու կը գրուին կրկնակ բաղաձայնով:

Ուրեմն ճիշտ ձեւերը՝ **ծալել, փետել, փտիլ, հրամել** (որ **հրամալել** բայի ամփոփ ձեւն է): Իսկ **սպաննել**-ին համար տեսնել ստորեւ:

Եւ վերջապէս գրեթէ համատարած հակում կը ցուցաբերուի արտասանելու **սովա-լըլ-լուկ**, հոն ուր բառս **սովա-լը-լուկ** է, եւ կը գրուի **սովալլուկ**:

ԾԱԾԿ - ծածք

Իր հանրաձանօթ *Թիւրն ու թերին* աշխատութեան մէջ Բենիամին Թաշեան³⁹ կը մտածէ, թէ սխալ է գրել **հողաձածկ, ձինաձածկ, մոխրաձածկ, յարդաձածկ, քողաձածկ**. «*Ըստ կանոնի, երբ ծածուկ-ը բարդ բառին վերջը գայ, ու-ն չի կորսուիր*» (էջ 107),– եւ ուրեմն պէտք է ունենանք **հողաձածուկ, ձինաձածուկ, մոխրաձածուկ, յարդաձածուկ, քողաձածուկ**: Թաշեան այս բոլորը բառացի ընդօրինակած է Ղազիկեանէն, որ նոյն տեսակէտը պաշտպանած է իրմէ առաջ՝ *Մի՛ գրէք... այլ գրեցէ՛ք*⁴⁰ աշխատութեան մէջ (էջ 101 եւ յաջորդք):

Սկսելու համար պէտք է ըսել, որ Թաշեանի նկատողութեան մէջ կայ չափազանցութիւն մը, թացն ալ չորին հետ այրելու ձգտում մը, քանի որ բերուած բառերէն վերջինը ընդհանրապէս գրուած է **քողաձածուկ** թէ՛ մեր գրականութեան, թէ՛ մեր բառարաններուն մէջ: Գալով միւսներուն՝ իրաւունք ունի Թաշեան. ներկայիս իշխող եւ ընդունուած ձեւն է՝ **ապակեձածկ, յարդաձածկ, մոխրաձածկ, ձինաձածկ, հողաձածկ**. աւելցնենք նաեւ՝ **անտառաձածկ, լաթաձածկ, մազաձածկ, քարաձածկ, թիթեղաձածկ** եւ այլն, որոնց տարածումն ու նուիրականացումն ալ ահա կը բախի Թաշեանի

համոզումին. այլ խօսքով՝ Թաշեան առանձին մնացած է բանակին դեմ այն գրողներուն ու բառարաններուն, որոնք իրենց բարդ բառը կը կազմեն բառավերջի **ծածկ**-ով, փոխանակ **ծածուկ**-ի, ինչպէս ինք, եւ իրմէ առաջ ալ Ղազիկեան պահանջած է:

Միւս կողմէ՝ ճիշտ է կանոնի բանաձեւումն ալ, թէ՛ «**երբ ծածուկը բարդ բառին վերջը գայ, ու-ն չի կորսուիր**», աւելի ճիշտը՝ պէտք չէ կորսուի, մինչ ան կը կորսուի՝ երբ սկիզբը գայ. տանք այս վերջին կանոնը հաստատող օրինակներ՝ **ծածուկ-ծածկագիր, ծածկախօս, ծածկամիտ**, այլեւ՝ **ջուր-ջրաման-սակաւաջուր** (ջր>ջուր), **տուր-տրական-երկնատուր** (տր>տուր), **ապուր-ապրանք-թանապուր** (ապր>ապուր), **բլուր-բլրաձեւ-հողաբլուր** (բլր>բլուր) եւ այլն:

Ի՞նչ պէտք է եզրակացնել. կարելի՞ է մտածել, թէ կը գտնուինք ընդհանրական սխալի մը առջեւ, եւ կը սխալին բոլոր արդի գրողները, իսկ ճիշտը ծանօթ է մի՛այն Թաշեանին եւ Ղազիկեանին:

Լուծումին բանալին կը գտնուի **ծածուկ** բառի՝ ժամանակի ընթացքին կրած իմաստային փոփոխութեան կամ երկփեղկումին մէջ: Արդարեւ, մեր հին մատենագրութեան մէջ **ծածուկ** արմատը ունեցած է շատ սեղմ իմաստ մը, որուն նրբութիւնները տրուած են Ռուբէն Ղազարեանի *Գրաբարի բառարանին* մէջ՝ **ծածկել** յօդուածին առթիւ. «**Պահել, թաքցնել, աննկատելի դարձնել, հողի շերտի տակ պահել, թաղել, պատել, քողարկել**»: Այլ խօսքով՝ **ծածկել** կը նշանակէր բան մը այս կամ այն ձեւով աչքէ հեռացնել, **ծածուկ** դարձնել: Իր այս իմաստին թելադրութեամբ՝ բոլոր յետադաս դիրքերուն մէջ **ծածուկ** արմատը դասական բառերու մէջ պահուած է իր լման ծաւալով՝ **քողածածուկ, գաղտնածածուկ, ամրածածուկ, թեւածածուկ** (թեւասքող), **յարկածածուկ, թաքնածածուկ**, ինչ որ արդէն բոլորովին հաշտ է մեր բառակերտումի կանոններուն հետ եւս:

Բայց ահա ժամանակի ընթացքին, վերոնշեալ հիմնական իմաստի կողքին, որ **պահելն** էր՝ թաքցնելու, աչքերէ հեռացնելու իմաստով, **ծածկել**-ին մէջ հետզհետէ զարգացած ու հիմնաւորուած է **երկրորդ իմաստ մը**, որ է Մալխասեանի բառերով՝ «**Մի բան տարածել կամ դնել ուրիշ բանի վրայ**»: Այդ տարածուող կամ դրուող բանը կրնայ ըլլալ՝ թիթեղներու շարք մը չորս պատերու վրայ, վերմակ մը՝ քնացողին վրայ, ձիւնը՝ լեռան, դաշտերուն կամ

քաղաքին վրայ, մոխիրը՝ հողին վրայ, հողը՝ գերեզմանի փոսին վրայ, ասֆալթը՝ ճամբուն վրայ եւ այլն, որոնց մէջ այլեւս թաքցնելու կամ տեսողութենէ հեռու պահելու մտահոգութիւնը ոչ մէկ առաջնահերթութիւն կը ներկայացնէ: Երբ ճամբայ մը կամ անցք մը կ'ասֆալթապատենք՝ զայն ծածուկ դարձնելու մտահոգութիւնը չունինք, այնպէս ինչպէս ունինք, երբ դէմք մը քողով կը ծածկենք: Եւ բառիս այս երկրորդ՝ նոր իմաստը աշխարհաբարի մէջ այնքան կենսունակ ու տիրապետող է, որ անոր դասական իմաստը՝ **պահել, թաքցնել, աչքերէ հեռացնել** եւ այլն կը նսեմանան անոր առջեւ, նոյնիսկ կ'ընկալուին իբրեւ անոր փոխաբերական իմաստները:

Աշխարհաբարեան այս նոր իմաստին կենսունակութեան բերումով ալ ահա բառիս **ծածուկ** արմատը հետզհետէ ստացած է նոր ու անկախ արտայայտութիւն մը իր գրութեամբ ալ, որ է **ծածկ** բառը եւ որը **ծածուկ**-ին հնչիւնափոխուած ու կծկուած ձեւն է պարզապէս, ճիշտ է: Սակայն, ուշադրութիւն, **ծածկ**-ը ծնունդ առած է իմաստային բոլորովին տարբեր միջավայրի մը մէջ, եւ որքան ալ ան ստուգաբանօրէն կը կապուի **ծածուկ** բառին, այսուհանդերձ իմաստաբանական առնչութիւն չունի անոր հետ. **ծածկ**-ը ստուգաբանութեամբ միայն **ծածուկ** է, բայց ո'չ իմաստով: Նոյնիսկ խօսքամասային կապը խզուած է այս երկուքին միջեւ. **ծածուկ**-ը ածական մըն է, մինչ **ծածկ**-ը գոյական մըն է, որ կը նշանակէ, ըստ Մալխասեանի, «*Շինութեան վրան ծածկող մասը, կտոր, երդիք, որեւէ ծածկոյթ գլխի վերեւ*», բայց նաեւ՝ երկրի բուսական ծածկոյթը, փողոցի յատակի ծածկոյթը, մազերու կամ բուրդի խաւը մարմնի վրայ եւ այլն, որոնք որեւէ ծածուկ նկարագիր չունին: Եւ ահա ճիշտ այս հնչիւնափոխ **կծկուած** ձեւն է, որ կը գտնենք աշխարհաբարեան նորահնար բառերուն վերջը, ինչպէս՝ **ծինածածկ, յարդածածկ, թիթեղածածկ, լաթածածկ** եւ այլն, որ **ծածկ**-ը այլեւս **ծածուկ** չի նշանակեր. ասոնք կը նշանակեն՝ ծինէ, յարդէ, թիթեղէ եւ այլնէ ծածկ կամ ծածկոյթ ունեցող, ըստ այսմ ալ՝ ծիծաղելի պիտի ըլլար ըսել՝ **թիթեղածածուկ տուն, ասֆալթածածուկ ճամբայ, խոտածածուկ դաշտագետին** եւ այլն:

Իմաստային այս երկփեղկումը շատ լաւ կը ցոլանայ բառակերտումի ճամբով եւս: Գրաբարը ունէր **անծածուկ**-ը, որ կը նշանակէ «**ոչ-ծածուկ, անթաքուն, յայտնի, ակներեւ, բացայայտ**»: Այս բառը իր այս իմաստով դուրս մղուած է աշխարհաբարի արդի բառարաններէն: Կ'ակնկալուէր, որ

փոխարենը մուտք գործել **անծածկ** բառը, քանի այս մէկը կը կիրարկուի արեւմտահայերէնի մէջ, սակայն այս ալ տեղի չէ ունեցած, որովհետեւ արեւմտահայ բառարանագիրը կենդանի լեզուի ուսումնասիրութեան վրայ չի հիմներ իր աշխատութիւնը, այլ կը հիմնէ զինք կանխող բառարանագիրներու գործերուն վրայ, այնտեղէն կը քաղէ իր բառացանկը, փոխանակ բանաւոր ու գրաւոր խօսքէն քաղելու զայն, ահա թէ ինչո՞ւ **անծածկ**-ը իր վրայ **ծածկ** կամ **ծածկոյթ** չունեցող, **բացօթեայ** իմաստով՝ խուսափած է անոնց ուշադրութենէն. ահա բնագրային օրինակներ՝ «*Ինքնաշարժի անծածկ*⁴¹ վաճառատուններ...Մարդը ժամանակին հետ», էջ 6): «*Ունեցանք տուն, որուն դուռն ու պատուհանը անծածկ էին*» (Թ. Թորանեան, *Երեք գիրք...*, էջ 21): «*Օ՛, ճարտար ճորտեր, ապրել էք դուք խարխուլ խուղերում, անծածկ, անդուռ*» (Եղիշէ Չարենց), այսինքն՝ «դուռ ու տանիք չունեցող խրճիթ» եւ ոչ թէ «ծածուկ խրճիթ»:

Ծածք բառը արեւմտահայոց մէջ առաջինը գործածուած կը գտնենք Մխիթար Սեբաստացիի *Հայկազեան բառարան*-ին⁴² մէջ՝ **անծածք տեղիս** բառակապակցութեան մէջ (էջ 146բ, **բաց** բառայօդուածի բացատրութեան մէջ). յատկանշական է, սակայն, որ Սեբաստացի **ծածք** կամ **անծածք** բառայօդուած չէ մուծած իր բառարանին մէջ՝ այս մէկը հաւանաբար համարելով ռամիկ կամ աշխարհաբարեան: Աւելի ուշ **ծածք** կը գտնենք Գ. Այվազովսկիի *Մասեաց աղանիի* մէջ (1855, թիւ 1), *Օսմաներէնէ Հայերէն բառարան*ին մէջ, Միսաք Մեծարենց ունի. «*Մութին ծածքը կը մաշի*» (Յովհ. Գազանճեան ասի նոյնութեամբ փոխադրած է իր *Նոր քերականութիւն*ին մէջ): Դանիէլ Վարուժան գրած է. «*Դագաղին ծածքը սեւ չ'իյնար իր վրայ*» («Ձիւնէ դագաղը»): Աւելի ուշ՝ Գայայեանը, որուն այնուհետեւ հետեւած են արեւմտահայ միւս բառարանագիրները: Ակնբախ է այս ուղղագրութեան սխալ ու անվաւեր բնոյթը, որովհետեւ **ծածք՝ ք**-ով, կ'ենթադրէ գոյութիւնը **ծած** արմատի մը, ինչպէս՝ **ոտք-ոտ, ձեռք-ձեռ, վարք-վար, պէտք-պէտ** եւ այլն, իսկ հայերէնը **ծած** արմատ չունի: Այս ալ ցոյց կու տայ, թէ ինչպէ՞ս դիւրին կը հաստատուին լեզուական սխալ աւանդոյթները եւ ինչպիսի հեզասահութեամբ կը գոյատեւեն անոնք: Արեւելահայերը ունին միայն **ծածկ**, իսկ գրաբարը՝ **ծածուկք**. այս վերջինը տրամաբանօրէն պէտք է տար կա՛մ **ծածկ**՝ եզակի, ինչպէս է պարագան արեւելահայերէնի, կա՛մ **ծածկք**՝

յոգնակի, սակայն բնա՛ւ երբեք՝ **ծածք**. այսպիսի բառ չի կրնար ունենալ հայերէնը: Կը մնայ, որ մեր հետագայ ձեռնարկներուն մէջ ան տեղ չգտնէ այլեւս⁴³:

Նոյն ճամբով ընթացած է բարդ բառերու վերջը գտնուող **խախուտ** արմատը եւս. դասական հայերէնի մէջ ան կը ներկայանայ **խախուտ** անհնչիւնափոխ ձեւով՝ **անխախուտ**,-- ճիշտ ինչպէս **անծածուկ**-ն է,-- եւ որը աշխարհաբարի մէջ անսպասելիօրէն դարձած է **անխախտ**: Անգամ մը որ յառաջացած է այս ամփոփ ձեւը, այնուհետեւ աշխարհաբարը իր բոլոր նոր բառերը կազմած է այդ ամփոփ ձեւով, այսպէս՝ **անխախտ, իրաւախախտ, սահմանախախտ, օրինախախտ** եւ այլն, փոխանակ՝ **խախուտ**-ի՝ **անխախուտ, իրաւախախուտ, սահմանախախուտ, օրինախախուտ** եւ այլն, որոնք անհանդուրժելի կառոյցներ են աշխարհաբարի համար: Այս պարագային **խախուտ**-ը սկսած է ընկալուիլ միայն իբրեւ ածական (ճի՛շդ **ծածուկ**-ին պէս), եւ հնչիւնափոխ **խախտ** ձեւը ընկալուած է իբրեւ բայարմատ՝ **խախտող** կամ **խախտուող** իմաստով: Եւ ահա այս վերջին իմաստն է որ օգտագործած է մեր արդի լեզուն **անխախտ, իրաւախախտ, սահմանախախտ, օրինախախտ** բառերու կազմութեան առթիւ. ասոնք բոլորը նորակազմ եւ շատ կենսունակ բառեր են, որոնց մէջ **խախտ** արմատը այլեւս **խախուտ** ածականը չէ, այլ ունի **խախտող** դերբայի արժէքը:

ԾՂՐԻԴ - ծղրիթ

ԾՆՐԱԴԻՐ - ծնկաչոր

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

¹ **Ծ.Խ.** Մեր յարգելի աշխատակիցին սոյն այժմէական եւ ծաւալուն ուսումնասիրութիւնը կը հրապարակենք երկու մասով. Հանդէսի յաջորդ՝ ԻԸ. հատորով, լոյս պիտի տեսնէ շարունակութիւնը, որ պիտի ընդգրկէ Ծ--Օ բառայօդուածները եւ բազմաձեւ գրուող գրաբարեան բառեր ու կցական բարդութիւններ:

Խմբագրութիւնս սոյն հրապարակութեամբ կ'ակնկալէ, որ յօդուածագիրին ներկայացուցած առաջարկներուն շուրջ իհարկին կը ծաւալի առողջ ու շինիչ քննարկում, որով կարելի կ'ըլլայ բարօք լուծումի հասցնել հայերէնի ամենախոցելի հարցերէն մէկը՝ բառերու բազմաձեւ գրութեան երեւոյթը:

Բացառաբար, նաեւ, պահպանած ենք հեղինակին ուղղագրական այլեւայլ մօտեցումները:

² Հայերէ Գաբրիէլ Աւետիքեան, Խաչատուր Սիրմէեան, Մկրտիչ Աւգերեանի Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուին (Հտր. Ա.-Բ., Վենետիկ, Տպ. Ս. Ղազար, 1836-37):

- ³ Հրաչեայ Աճառեան, *Արմատական բառարան* (Հտր. I, II, III, IV՝ Երեւան, Երեւանի համալսարանի հրատ., 1971, 1973, 1977, 1979);
- ⁴ Նոր բառգիրքը եւ *Արմատականը* կը բովանդակեն երկձեւ աւանդուած բառերու աւելի մեծ ցանկեր, որոնց բոլորին չէինք կրնար անդրադառնալ, եւ գոհացած ենք ամենէն ընթացիկներով:
- ⁵ Մասիս ամսագիրը Գրիգոր Զոհրապի անցնելէ ետք՝ 1892-ին, որդեգրած է **ամեն**-ը. թէեւ հազուագիւտ գրողներ նոյն տեղը կը կիրարկեն **ամէն** եւս: Եւ Մասիսը բացառութիւն չէր:
- ⁶ Նոր բառգիրքն ու Աճառեանը ունին **աղուեսաքուն**. իսկ հայր Արսէն Ղազիկեան կու տայ **աղուէս-աղուիսաքուն** (*Մի՛ գրէք...*, էջ 175):
- ⁷ Մխիթար Սեբաստացիի հրատարակած *Քերականութիւնի* կողքին վրայ գրուած է **Վէնէտիկ**՝ երկու է-ով:
- ⁸ Պատմական այս երկու սխալագրութեանց սրբագրութեան հարց չի դրուիր այստեղ:
- ⁹ Ս. Դաւիթ-Բէկ իր *Բաղդասարական քերականութիւն*-ին մէջ ունի **դարեւոր** (էջ 16):
- ¹⁰ Հ. եւ Զ. Ասատուր չեն վարանիր մինչեւ իսկ գրելու **ամփոփոխ** (*Գործ. քեր.*, Գ., 6-րդ տպագր., էջ 34):
- ¹¹ Արեւմտեան կարգ մը լեզուներու կամ բարբառներու մէջ շատ աւելի շեշտուած է երեւոյթը. մեր **ան**-ին համապատասխանող նախածանցը այստեղ ունի չորս տարբեր արտայայտութիւններ. օրինակ՝ **in**-actif, **il**-légal, **im**-possible, **ir**-responsable, ուրեմն՝ **in-il-im-ir**:
- ¹² Ճիշտ չէ այն տպատրութիւնը, թէ **աղջկայ** եւ **կնկայ** բառերը յառաջացած են **աղջիկ+այ** եւ **կնիկ+այ** բաղադրիչներու ածանցումով, ճիշտ ինչպէս **կամ +այ** եւ **անուղղ +այ**, որոնց առաջինը մակբայ է, երկրորդը՝ ածական: Արդ, **աղջկայ** եւ **կնկայ** ո՛չ մակբայ են, ո՛չ ածական, այլ գոյական են՝ սեռ.-տրական հոլով: Ասոնց տրական հոլովը կրնայ շատ դիւրաւ կատարել յանգման խնդրի պաշտօնը. օրինակ՝ «*Անշուշտ հանդիպած է...բացառիկ կնկայ մը*» (Պերճուհի Բարսեղեան, *Խանձուած օրեր*, էջ 27),-- ինչ որ բաւական է հաստատելու համար անոր գոյականական բնոյթը: Իսկ սեռական հոլովը, իր անորոշութեան բերումով, շատ դիւրաւ կը կատարէ որոշիչի պաշտօնը՝ յատկացուցիչի պաշտօնը ձգելով որոշեալ առումին՝ **աղջկան** եւ **կնկան**:
- ¹³ Գործնական մտածողութեամբ՝ հակամէտ ենք աշխարհաբարի մէջ երեւցող **ն**-երը նկատելու նորագոյն կազմութիւններ՝ յարաբերաբար գրաբարին, հոն, ուր զուրկ է ան այդ բաղաձայնէն, սակայն կարելի է նաեւ ենթադրել, թէ նախագրային հայերէնի մէջ իշխողը եղած ըլլան աշխարհաբարեան նոյն այդ ձեւերը, որոնք հետագային գրաբարի մէջ անկում կրած են, մինչ ռամիկի բերնին մէջ անոնք տոկացած են մինչեւ մեր օրերը. այլ խօսքով՝ **ն**-ով օժտուած ձեւերը շատ աւելի հին եղած ըլլան, քան գրաբարեան **ն**-է զուրկ ձեւերը: Այստեղ օրինակ կրնանք բերել պարսկերէն **mand** եւ անգլերէն **mind** արմատները՝ երկուքն ալ օժտուած **ն**-ով, որոնց կը համապատասխանէ գրաբար **միտ** արմատը՝ **ն**-է զուրկ:
- ¹⁴ Հայր Մկրտիչ Ագեբեան, *Առձեռն բառարան հայկազնեան լեզուի*, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1865:

- ¹⁵ Սիմոն Գաբամաճեան, *Բառառարն հայերէն լեզուի, պատկերազարդ, Մատենաշար Ազգակ, Պէյրուֆ, 1953:*
- ¹⁶ Յարութիւն Գայայեան, *Բառարան գանձարան հայերէն լեզուի, Բ. տիպ, Պէյրուֆ, Տպ. Համազգային, 1967:*
- ¹⁷ Ճիգմեճեան, *Հայերէն աշխարհաբար լեզուի լիակալարա բառարան, 2 Հտր., Հալէպ, Տպ. Անի, 1954, 1957:*
- ¹⁸ Արտաշէն Տէր Խաչատուրեան, Հրանդ Գանգրունի, Փարամազ Տօնիկեան, *Հայոց լեզուի նոր բառարան, Պէյրուֆ, Տպ. Տօնիկեան, 1968:*
- ¹⁹ Բենիամին Թաշեան, Լեզուական հարցեր, Գահիրէ, Յուսաբեր, 1963:
- ²⁰ Անդրանիկ վրդ. Կոանեան, *Բառգիրք հայերէն լեզուի, Հրատ. Շիրակ հրատարակչատուն, Պէյրուֆ, 1998:*
- ²¹ Ստ. Մալխասեան ունի **արժէզին** եւ **արժէթուլթ**: Աճառեան՝ **արժէթուլթ, արժէզին, արժէտոմ** (*Արմատական*): Զահուկեան՝ **արժէզին, արժէթուլթ, արժէտոմ** (*Սրուգաբանական բառարան*):
- ²² Էդուարդ Աղայեան, *Արդի հայերէնի բացատրական բառարան, 2 Հտր., Երեւան, Հայաստան Հրատ, 1976:*
- ²³ «*Կայ եւ սխալ գրչութեամբ բացօղեայ, իբր թէ օղ բառից լինէր. որ եւ այժմ բաւական ընդհանրացել է տգէտների մօտ*» (Աճառեան, տեսնել «**օթ**» արմատին տակ):
- ²⁴ Սահակ վրդ. Ամատունի, *Հայոց բառ ու բան, Վաղարշապատ, Ելեքտրաշարժ տպարան Ս. Էջմիածնի, 1912:*
- ²⁵ Գուրտոն Լուսինեան, Կ. Յ. Բասմաչեան, *Առձեռն բառարան հայերէն աշխարհիկ լեզուէ ֆրանսերէն, Կ. Պոլիս, Տպ. ԱՐՂուման, 1915:*
- ²⁶ Հրաչեայ Աճառեան, *Հայերէն գաւառական բառարան, Մոսկուա, Լազարեան ճեմարան, 1913:*
- ²⁷ Ամբրոսիոս Գալֆայեան, *Բառգիրք հայերէն գաղղիարէն, 2 Հտր., Ե. տիպ, Փարիզ, Բլինքզիք, 1973:*
- ²⁸ Եդուարդ վրդ. Հիւրմիզ, *Բառգիրք յաշխարհաբառէ ի գրաբառ, յաւելուածովք ոճոյ եւ դարձուածովք նախնեաց, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1869:*
- ²⁹ Մեսրոպ Նուպարեան, *Բառարան ֆրանսերէնէ հայերէն, Մատենաշար Համազգային մշակութային եւ կրթական ընկերակցութեան, Պէյրուֆ, Տպ. Համազգային, Վ. Սէթեան, 1984:*
- ³⁰ Էլիաս Ռիկզ, *A vocabulary of words used in Armenia but not found in the ancient Armenian lexicon, Զմիւռնիա, 1847: Զ.Տ.Ս. Փափագեան, Պատկերազարդ հայերէն գործնական բառարան անգլերէնէ հայերէն, Կ. Պոլիս, Տպ. Յ. Մատթէոսեան, 1910: Մեսրոպ Գույումճեան, Ընդարձակ բառարան անգլիերէնէ հայերէն, Պէյրուֆ, Տպ. Կ. Տօնիկեան, 1981: Մարտիրոս Գուշաճեան, Հայերէն-անգլերէն արդի բառարան, Պէյրուֆ, 1970:*
- ³¹ *Ժամանակակից հայոց լեզուի բացատրական բառարան, 4 հտր., Երեւան, ՀՍՍՀ ԳԱ, 1969, 1972, 1974, 1980: Աշոտ Սուքիասեան, Հայոց լեզուի հոմանիշների բառարան, Երեւան, ՀՍՍՀ ԳԱ Հրատ., 1967:*
- ³² Ռուբէն Ղազարեան, *Գրաբարի Բառարան, Հրատ. Հայկական Մատենաշար Գալուստ Կիլպէնկեան Հիմնարկութեան, Անթիլիաս, Տպարան Կաթողիկոսութեան Հայոց Մեղի Տանն Կիլիկիոյ, 2004:*

- ³³ Նահապետ Ռուսինեան, *Ուղղախօսութիւն արդի հայ լեզուին*, Կոստանդնուպոլիս, Տպ. Յ. Միւհէնտիսեան, 1853: Ռուբէն Որբերեան, *Ովասիս (արծակ եւ ուրանաւոր)*, Փարիզ, Տպ. Կ. Յ. Ներսէս, 1920: Հայր Սիմոն Երեմեան, *Բառգիրք գործնական գիտութեանց*, Վենետիկ, Սուրբ Ղազար, 1900:
- ³⁴ Ասով բաղադրուած է **երկուստեք** մակբայը, որ կը նշանակէ «երկու կողմէ»:
- ³⁵ Ներսէս Մկրտչեան, *Բառերի կենսագրութիւնից*, Երեւան, Զանգակ-97, 2004, էջ 83:
- ³⁶ Գրաբար կ'ըսէին՝ **զանց արարի-զանց արարեր-զանց արար** եւն., եւ ոչ թէ **զանց առի-զանց առեր-զանց էառ** եւն., այս վերջինը պիտի համապատասխանէր «զանց առնուլ»-ի մը, որ գոյութիւն չէ ունեցած: Մեր լեզուի աշխարհաբարացումի ընթացքին, **զանց առնել-ին** (այսինքն՝ **ընել-ին**) ածանցական կառուցումները շարունակած են **n**-ով գրել, այսինքն՝ ինչ որ պատմականօրէն զանցարարութիւն էր (բաղդատէ՝ **կեղծ առնել-կեղծարարութիւն, մեծ առնել-մեծարարութիւն-մեծարութիւն**), օր մը «կոկուած է» զանցառել-զանցառութիւն ձեւին տակ, որը սխալագրութիւն մըն է: Ինչպէս կ'ըսենք մեծարել-մեծարութիւն, այնպէս ալ պէտք է ըլլար զանցարել-զանցարութիւն, սակայն չէ գիտցուած, եւ ընդհանուր սխալ կիրարկութիւնը պարտադրած է ինքզինք:
- ³⁷ Պետրոս Զեքի Կարապետեան, *Մեծ բառարան օսմաներէնէ հայերէն*, Կ. Պոլիս, Տպ. Արտակ Կարօեան, 1907, էջ 281:
- ³⁸ Կարօ Առաքելեան, *Արդի հայերէնի քերականութիւն*, Բ. գիրք, Պէյրութ, Khakifé printing, 1998, էջ 232:
- ³⁹ Բենիամին Թաշեան, *Թիւրն ու թերին*, Պէյրութ, Տպ. Համազգային, 1968:
- ⁴⁰ Հայր Արսէն Ղազիկեան, *Մի՛ գրէք... այլ գրեցէ՛ք*, Գ. տիպ, Վենետիկ, Մխիթարեան Տպ., 1932:
- ⁴¹ Նոյն հեղինակը նոյն աշխատութեան մէջ, էջ 138, ունի **անծածք**:
- ⁴² Մխիթար Սեբաստացի, *Բառգիրք հայկազեան Լեզուի, Հտր. 1-2*, Վենետիկ-Ս. Ղազար, 1749-1769:
- ⁴³ Յատկանշական է հայր Կոանեանի պարագան. «գերեզմանաքար» բառայօդուածին մէջ ան տուած է «գերեզմանի քարէ **ծածկ**, դամբանաքար» բացատրութիւնը, սակայն իբրեւ բացատրելի բառայօդուած՝ դրած է միայն **ծածք** եւ չունի **ծածկ**:

WORDS SPELT IN MORE THAN ONE WAY
(Summary)

ARMENAG YEGIAYAN
armenag@gmail.com

The author highlights a number of words with different spellings in contemporary Western Armenian.

Based on various Western and Eastern Armenian dictionaries, the author speculates why these have different spellings and when they started having diverse spellings. The author analyses the different spellings of these words based on diverse criteria, like the existence (or non-existence) of similar suffixes/prefixes, shifts of pronunciations of certain letters, or historical changes in the meaning of the word, and suggests a unified/single spelling for each word with an eye to unified spelling with contemporary Eastern Armenian.